

Metis Yayınları
İpek Sokak 9, 80060 Beyoğlu, İstanbul

Siyahbeyaz Dizisi 43
HATIRLIYORUM
TÜRKİYE'DE GAYRİMÜSLİM HAYATLAR
Yahya Koçoğlu

© Yahya Koçoğlu, 2002
© Metis Yayınları, 2002
İlk Basım: Ocak 2003

Dizi Yayın Yönetmeni:
Ruşen Çakır
Yayına Hazırlayan:
Vehbi Ersan

Kapak Fotoğrafı: Esin Uysal, "Toplumsal Vefa"
İç Fotoğraflar: Yahya Koçoğlu
Beki L. Bahar ve İlya Beyar'ın fotoğrafları: Baha Bai

Kapak ve Grafik Tasarım:
Emine Bora, Semih Sökmen

Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık: Metis Yayıncılık Ltd.
Kapak ve İç Baskı: Yaylacık Matbaacılık Ltd.
Cilt: Sistem Mücellithanesi

ISBN 975-342-403-5

HATIRLIYORUM

TÜRKİYE'DE GAYRİMÜSLİM HAYATLAR

Yahya Koçoğlu

siyahbeyaz
METİS GÜNCEL

İçindekiler

Kitaba Dair 7

Diran Bakar:

"Hâkimliği Sadece Askerde Yapabildim" 13

Mari Tomasyan:

**"Biz Terk Etmedik ki Çatalca'yı,
Devlet Aldı Şam'a Götürdü" 21**

Sarkis Çerkezoğlu:

**Her Şeyi Türk Yaptınız,
Solu Bari Türk Solu Yapmayın" 36**

Süren Baloğlu:

"Ağabeyimle Babamı Birlikte Askere Almışlar" 53

Vahan Kocaoğlu:

"Lisanımı Kaybetmiş Olduğum İçin Üzgünüm" 64

Virjin Mishakyan:

**"Varlık Vergisi, 6-7 Eylül Olayları...
Zenginken Bir Şeyimiz Kalmadı" 74**

Dimitri Frangopulo:

**"Türkiye ile Yunanistan'ın İlişkileri Gerginleşince
Durumumuz Kötüleşiyor" 84**

Eli Raftopoulos:

"Kocam Hep Türkiye'de Kalacakmış Gibi
Düşünüyordum, Ama Kovdular" 98

Emilia Pandelara:

"Rum Okullarındaki En Büyük Zorluk
Öğretmensizlik ve Kitap Yokluğu" 108

"Varlık Vergisi Nedeniyle Sattığımız Evde
Kiracı Olarak Oturduk" 123

Beki L. Bahar:

"Biz Ankara Yahudileri
Harbiye Marşı'yla Heyecanlanırdık" 130

Berta Brudo:

"Önce Türk, Sonra Musevi'yim" 145

Leon Brudo:

"Askerde Yol İnşaatında Çalıştık,
Havalimanı Yaptık" 153

"Yahudiler Milletvekili Seçilmekten Korkar" 162

İlyas Beyar:

"Askere Yedek Subay Olarak Alınmadık" 172

Kitaba Dair

Bu kitap, 2001'de yine Metis Siyahbeyaz'da yayımlanan *Azınlık Gençleri Anlatıyor* kitabının devamı olarak düşünülmeli. O kitabın amacı Türkiye'de yaşayan Ermeni, Yahudi, Rum ve Süryani gençlerin, toplum içinde karşılaştıkları davranışları ortaya çıkarmaktı. Kitap, en küçüğü 22, en büyüğü 38 yaşında olan 46 gençle konuşularak hazırlanmıştı. Kitabın tarihsel bilgiler verilen bölümünde de son yüzyılda, Türkiye topraklarındaki gayrimüslim nüfus azalmasının nedenleri anlatılmıştı.

Elinizdeki çalışmanın amacı ise 60 yaşından büyük Ermeni, Yahudi ve Rum Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının yaşadıklarına ışık tutmak. Çünkü bu kişilerin geçmişleri geleceklerinden uzundu. Bu çerçevede 1916 ile 1942 yılları arasında doğmuş 15 kişiyle görüşüldü. Görüşülen kişilerin en yaşlısı "Edirne 1333" (Miladi 1915) doğumlu İlyas Beyar, en genci ise 1942 doğumlu adının açıklanmasını istemeyen bir Rum.

Bu çalışmada görüşülen kişilerden, doğdukları günden bugüne kadar yaşadıklarını anlatmalarını istedik. Bu yöntem, toplumun yaşadıklarının bireylerin yaşadıklarının toplamı olduğu gerçeğinden hareketle tercih edildi. Türkiye'de azınlık olarak yaşayan ve en

genci 60 yaşında olan bu insanlar –özel nedenleri bulunan ikisi dışında– bu çalışma için ad ve kimliklerini açıklayarak yaşamını anlattı. Hepsi 6-7 Eylül olaylarının tanığı olan; Varlık Vergisi'yle ilgili doğrudan ya da dolaylı anıları bulunan bu kişilerin, kimliklerinin açık olması nedeniyle her şeyi tüm çıplaklığıyla anlatamamış olabilecekleri de dikkate alınmalı. Bir başka deyişle Rum'u, Ermeni'si, Yahudi'si ve Süryani'siyle 110 bin kişilik gayrimüslim topluluğun yaşadıklarının 15 kişinin anlatımıyla dile getirilemeyeceği gözden irak tutulmamalı.

Kitabın en önemli eksiği, Süryani topluluğundan konuşmayı kabul eden kişi bulunamaması. Süryani toplumunca tanınan kişilerin araya girmesi ve aylarca süren çabalarımıza karşın İstanbul'da, Mardin ve Midyat'ta hiçbir Süryani görüşmeyi kabul etmedi. Görüşme için kapısı çalınan kişiler arasında Süryanileri temsile yetkili olanlar da bulunuyordu. Ancak iyi niyetli girişimler, hiç de haksız olmayan çekingenliklerini gidermeye yetmedi.

Bu eksiklik "Anadolu'da gayrimüslim olarak yaşamak nasıldır?" sorusunun yanıtsız kalmasına yol açtı. Çünkü Süryanilerin çok büyük bölümü, Mardin veya Midyat'ta doğmuş ve son yirmi yılda İstanbul'a göç etmiştir. Dolayısıyla Anadolu'da gayrimüslim olarak yaşamaya dair anıları henüz tazeliğini korumaktadır.

Çalışma değerlendirilirken ele alınan konuların psikoloji, sosyoloji ve tarih bilimleriyle bağlantıları olsa da bunun bir gazeteci

çalışması olduğu unutulmamalı. Anlatılanların, anlatanları bağladığı, gazeteci olarak yapılanın, bir aktarım olduğu göz önünde tutulmalı.

Yöntem

Azınlık Gençleri Anlatıyor adlı kitapta görüşülen kişilerin adları, açık konuşmalarını sağlamak amacıyla gizlenmişti. Bu kitapta ise görüşülen kişilerin adlarının açıklanması esas alındı. Yaşlıların canlı tarih olduğu ve yaşadıklarının Anadolu'nun ortak tarihini oluşturduğu yaklaşımla hazırlanan kitapta görüşmelerin tamamı video kasetlere de kaydedildi. Ancak iki kişi, toplumları içinde yükledikleri görev nedeniyle kayıt yapılmasını ve adlarının açıklanmasını istemedi. İsteklerine uyuldu.

Görüşülen kişilere tanıdıklar aracılığıyla ulaşıldı. En az 60 yaşında olmak, Türkiye'de yaşamak, görüşmenin ilk şartı sayıldı. Görüşmeler genellikle iki turlu yapıldı. 13 kişi, telefonla ya da yüz yüze yapılan ilk görüşmenin ardından "ret" yanıtı verdi. Üç kişi, kararlaştırılan randevu sırasında görüşme yapmak istemediğini açıkladı. İki kişi de çeşitli nedenlerle çalışmanın kapsamı dışında bırakıldı.

Dokuz kişiyle yapılan ilk görüşmelerde, çalışmanın amacı anlatıldı. Bu kişilere ortak tanıdıklar aracılığıyla ulaşılmamasına karşın görüşmenin koşulları ele alındı. Ki bunlar soruların önceden bildirilmesi, görüşmenin metninin görülmesi gibi isteklerdi. İlk görüş-

meler sonucu sadece yedi kişi kayıtlı görüşmeyi kabul etti. Geri kalan altı kişiyle ilgili kayıtlar, ilk görüşmede gerçekleştirildi. İki kişi ise yaşamını kayıt yapılmaması koşuluyla anlattı.

Bunun yanında Yunanistan'a göç etmiş bir kişiyle anlattıkları kitaba dahil edilmemek koşuluyla görüşüldü. İki kişiden de içinde buldukları toplum hakkında bilgi alındı.

Görüşmelerde anlatımların açıklığa kavuşturulması için benzer sorular farklı anlarda tekrar tekrar soruldu. Bunlara verilen yanıtlar tek yanıtta toplandı. Anlatılanlar, tekrarlar dışında hatalarıyla yer aldı.

Çalışmaya katılması için yapılan görüşmelerde, karşımızdakilerin en belirgin tavrının güvensizlik olması dikkatimizi çekti. Bazıları ikna görüşmesi sırasında bu sorunu aştı. Bazıları ise kayıtlı görüşmeyi kabul etmelerine karşın güvensizliği kıramadı. Güvensizlik yaşayanların kaygıları, anlatımlarına da yansdı. Geçmişte olanlar nedeniyle hak verdiğimiz bu kaygının, bazı olayların detaylarının gizlenmesine yol açtığı izlenimi edindik. Ancak yaşadıklarından kaynaklanan güvensizlik, komşuları, ev sahipleri, müşterileri gibi tek tek Türklerle, Müslümanlarla olan ilişkilerini zedelememişti.

Dikkatimizi çeken bir başka nokta görüşülenlerin bazılarının, gayrimüslimlere yönelik uygulamaların, bir zorunluluk olarak yaşadığına kendilerini inandırmış olmalarıydı. En azından böyle düşündüklerini inandırıcı biçimde söylüyorlardı. Bu sorunlar nedeniyle Türkiye'nin yurtdışında zor durumda kalmasına da razı olmuyor-

lardı. Onlara göre, yaşanmış bir şeyler vardı ama bunlar, aile içi bir sorundu ve ev dışına taşınmadan çözülmeliydi.

Bu kişilerle yaptığımız görüşmelerde edindiğimiz bir diğer izlenim de hemen hepsinin ortak özelliğinin ders verecek kadar vatanperver olmaları ve üzerinde yaşadığımız topraklara bağlılıklarıydı.

İlerideki sayfalarda anlatılanların tamamı yaşandı. Ancak Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşananların sadece anlatılanlarla sınırlı olmadığı göz ardı edilmemeli.

Teşekkür

Bu çalışmada teşekkür edilmesi gerekenlerin başında "Yaşlı Azınlıklar" kitabını yazma fikrini veren ve çalışmaya birlikte başladığımız ve ilk iki görüşmeyi birlikte yaptığımız değerli arkadaşım Adnan Genç geliyor. Bu görüşmelerin fotoğraflarını çeken Baha Bal'a, yapılan işin amacını anlayarak yardımcı olmak için elinden geleni esirgemeyen Ayda Hanım'a, Süryanilerle ilgili çabaları sonuçsuz kalsa da Turgut Alaca'ya teşekkür ederim. Her türlü desteğinden ötürü ablam Ferhunde'ye; beni yalnız bırakmayan İnci'ye ve tarihimiz olan yaşamlarını bizlerle paylaşanlara minnettarım.

Yahya Koçoğlu
Ocak 2003

Kişisel olarak hiçbir zorluk görmedim. Dayım ilk yedek subaylığa gidenlerden. Lise mezunları o zaman yedek subaylık yapıyor-
du. Şemsettin Günaltay zamanında zannediyorum. Gayrimüslimlerin yedek subay olması çok partili döneme geçişle başladı. Okula giderlerdi, sınavda başarılı olamazlardı. Nasıl ki Uğur Mumcu "sakıncalı piyade" olarak askerliğini yapmış, o zaman da öyleydi. Onlar çavuş da çıkmazmış. Denizli'de askeri hâkimlik yaptım. Arkamdan "gâvur" filan dediklerini duydum, ama yüzüme karşı bir şey diyen olmadı. O mesleği de severek yaptım. Sonra gelip buraya kerhen avukatlık yapıyoruz.

İlk eşim öğretmendi. Feriköy Ermeni İlkokulu'nun müdürlüğünü yaptı. Birinci ve İkinci MC döneminde okul üzerinde çok baskı yaptılar. Buradaki cemaat üzerinde de çok baskı kurdular. Örneğin bir Ermeni bir gayrimenkulünü satacak. O zaman 21 vergi dairesi vardı İstanbul'da. Hepsinden teker teker vergi borcu yoktur diye kâğıt getiriyorduk. Sonra Türk Parasını Koruma Kanunu'yla ilgili uygulamalar vardı. Gidiyorsun, "Bu adam kaçacak. Bunun bütün mallarına kambiyo tedbiri koyduk," deniyordu. Annemin başına geldi. Ümraniye'de bir yer satmıştık. Bankaya gittik parayı çekeceğiz, bize "Tebdir var," dediler. Nasıl olur dedik, baktık ki bütün gayrimenkuller ve bankadaki paralar üzerinde tedbir var. "Satıp da yurtdışına kaçma olasılığı bulunduğundan..." deniyor. Adam müteahhitlik yapıyor, işi daire yapıp satmak, dairelerin üzerine tedbir koydular. Ermeni, Musevi ve Rumlar, gayrimenkul mal alırken üç ayrı renk formlardan birini dolduruyor. Mesela Ermeni alınca yeşil, Musevi alınca kırmızı... Ankara'ya Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü'ne yolluyorlar. Ne kadar malının olduğu bilinecek. Bir gün orada müdür sordu, "Ermeni misin, Musevi misin? Ne renk dolduracaktık?" diye...⁴

Bugün şahıslar üzerinde baskı yok. Ama kurumlar üzerinde baskı aynen devam ediyor. Bu bir nevi yıldırma siyaseti. Yasaların değişmesiyle bakacağız.

4. Görüştüğüm kişilerin anlatımına göre gayrimenkuller üzerindeki tedbir uygulaması kalkmış. Ancak farklı renklerdeki form uygulaması sürüyor.

Mari Tomasyan: "Biz Terk Etmedik ki Çatalca'yı Devlet Aldı Şam'a Götürdü"

Ermeni, İstanbul, 1922, emekli

Çatalcalı on Ermeni ailesinden birinin kızı. Çatalca'da doğmuş. anne adı Akabi, baba adı ise Asadur. İki kardeşmişler. Anne ve babasını, kendisinden on dört yaş büyük olan ağabeyini kaybetmiş. Okul ve okumayla ilgili ilginç anıları var. 1928'de Florya'da bir piknikte karşılaştığı Atatürk, yanına alıp okutmak istemiş. Ancak küçük Mari'nin ailesi, kızlarından ayrılmaya razı olmamış. Çatalca'da Ermeni okulu olmadığı için Türk okuluna giden Mari (Asadur) Tomasyan'ın unutamadığı ve belki de okumasına engel olan olay, ilkokul bitirme müsamesesinde yaşanmış. Başarılı olduğu için şiir okutulan Mari Asadur, genç bir subay tarafından Ermeni oldu-

ğu için hakarete uğramış. Olaya tanık olan ailesi de, benzer şeyleri diğer okullarda da yaşayabileceği endişesiyle ilkokuldan sonra okutmamış. 80 yaşında, "O kadar istedim ki okumayı, 'Çocuğum olursa saçımı süpürge eder onu okuturum,' dedim. Muradıma erdim, okuttum çocuklarımı," diye anlatıyor okuma aşkını. Bazı şeylerde hep gecikmiş. Çatalca'da Ermeniler Türkçe konuştuğu için Ermeniceyi ancak 32 yaşında, Ermeni ilkokuluna giden çocuklarıyla birlikte öğrenmiş. Gençken bıraktığı çalışmaya 40 yaşında, eşinin gözlerinin kör olması nedeniyle yeniden başlamış. 80 yaşında, platin rengi saçlarıyla gelecekte umutlu olarak söyleşti benimle.

Kendinizden söz eder misiniz?

Biz 1941'e kadar on Ermeni aile olarak Çatalca'da kaldık. Ben 1922'de doğmuşum, Rumları hiç hatırlamıyorum. Ama Çatalca ortadan bir yolla ikiye ayrılmıştı. Bir tarafa Rum mahallesi, diğer tarafa Türk mahallesi denirdi. Çocukluğumda da öyle deniyordu, ama Rum mahallesine hep muhacirler, mübadeleden gelenler yerleştirilmişti. Biz onlara patriyot¹ derdik, Rum mahallesi onların mahallesi oldu. On aile Ermeni olduğumuz için orada ne bir okulumuz, ne de bir kilisemiz vardı. Hiçbir şeyimiz yoktu. Hep zanaat-kâr olduğu için gelmiş Çatalca'ya yerleşmişlerdi. Birisi gelmiş terzilik yapıyor, diğeri demircilik... 1941'den sonra komşu ülkelerde Alman işgali vardı. Bütün Çatalca boşaltıldı. Türkler dahil "Herkes gitsin," dendi, "Burası memnu mıntıkadır". Her an harp olabilir diye boşaltıldı. Benim çocukluğumda tellal vardı, o tellal vasıtasıyla herkese duyuruldu. "Kolaylığı olan İstanbul'a gitsin, bir yere gitsin," dendi. İşte epeyce insan İstanbul'a geldi. Dört-beş ay sonra Almanya geri çekilmeye başladı.

İstanbul'dan trenle geri döndük. Otobüs çok azdı, haftada iki gün filan. Tren her gün vardı. İki-üç sene daha Çatalca'da oturduktan sonra yeniden İstanbul'a döndük.

Varlık Vergisi çıktığında Çatalca'da mıydınız?

Evet Çatalca'daydık. Varlık Vergisi yalnız on Ermeni aileye geldi. Fazla zengin değildi bunlar. Rahat geçiniyorlardı ama o kadar ver-

1. Türk-Yunan (Müslüman-Hıristiyan) mübadelesinde Yunanistan'dan gelen Müslümanlar.

giyi verecek kadar zengin de değillerdi. Mecbur oldu herkes, evini sattı, tarlası varsa sattı, yani mallarını satıp Varlık Vergisi'ni verdiler. Vergiler, İstanbul gibi çok fahiş değildi ama kendi gücünün üzerindeydi.

Aşkale'ye giden oldu mu?

Hayır, herkes verdi. Mallarını sattı, karısının bileziklerini sattı, şunu sattı, bunu sattı ve verdi.

Sizin evinize, babanıza ne kadar gelmişti?

1500 lira. Ama babama değil, babamı 11 yaşında kaybetmiştim. Ağabeyimin yanında otuyordum. Ağabeyim evin reisiydi. Benden 14 yaş büyüktü. Demirciydi.

Trenleri anlatıyordunuz...

Tren istasyonu kasabanın dışındaydı, her seferinde yolcuları ve postayı almak için bir araba giderdi, bu arabaya posta denirdi, yolcular iner, mektupları da sahipleri gelir alırdı. Bir gün posta arabasından bir paşa indi. Paşa yukarı çıkarken bakıyor; Agop usta, Garbis usta... "Kimdir bunlar?" diyor. "Bunlar buranın esnafı, zanaat-kâr, zararsız insanlardır," diye cevap veriyorlar. Paşa, "Bunların bu gece buradan gitmesi lazım," diyor.

Hangi paşaydı bu, ismini hatırlayabiliyor musunuz?

Hayır hatırlayamıyorum. O gece herkesin evine geldiler, "Kocanız, ağabeyiniz karakola" diye topladılar. Kimsenin de birbirinden haberi olmamıştı. Herkes, yalnız kendi kocasının, ağabeyinin altındığını sanıyordu. O gece topladılar ve ertesi gün hepsini İstanbul'a gönderdiler.

Bu toplama, 20 Kura Askerlik için mi?

Hayır, 20 Kura Askerlik geldikten sonra oluyor bu iş, 1942'de. Bu söylediklerimin içinde bir tek ağabeyim 20 Kura Askerliğe gitmişti. Diğerleri hep yaşlıydı.

Sizden 14 yaş büyük olduğuna göre ağabeyiniz 1908 doğumlu olmalı...

Evet, 1908 doğumlu. Tam meşrutiyetin ilanında doğmuş. Ağabeyimi ve erkekleri götürdüklerinde erkeksiz kalan aileler "Ne olacak

1915 Ermeni Tehciri

Birinci Dünya Savaşı'nın başından itibaren Doğu'da Ruslarla savaşan Osmanlı İmparatorluğu, sürekli toprak kaybetti. İmparatorluğun yaklaşık 150 yıldır süren toprak kayıplarına tahammülü kalmamıştı ve Van'ın Rusların eline geçmesi bardağı taşıran son damla oldu. Van ayaklanması öncesinde Ermeni çetelerin Müslüman köylere baskın düzenlemeleri sıklaşmış ve bu baskınlarda binlerce Müslüman yaşamını yitirmişti. Rus ordusu, Ermeni gönüllüler öncülüğünde Van ve Bitlis yöresinde köyleri basarak Müslümanları katletmiş ve evlerini yağmalamıştı. Birçok köylü bu nedenle evlerinden kaçmış ve "kesilmekten" kurtulmuştu. Bu bölgede sağ kalabilen Müslümanlar, Türk ordusunun geri çekilmesi sırasında orduyla birlikte kaçanlardır. (Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1998, s. 208.)

24

Van'ın düşmesinde bölgedeki Ermenilerin parmağının da olduğunu düşüncesiyle önde gelen Ermeni aydınlarını tutuklayan İttihat ve Terakki yöneticileri, Mayıs ayı sonuna kadar toplam 2 bin 345 Ermeni'nin tutuklandığını açıkladı. Tutuklanarlardan bazıları gözdağı amacıyla halka açık yerlerde idam edildi. Hükümet, tehcir kararı aldı.

Resmi olarak tehcir kararı 27 Mayıs 1915'te alınmış, 1 Haziran'da da *Resmî Gazete*'de yayımlanmıştı. Tehcir kararı uyarınca 16 ile 55 yaş arasındaki bütün Ermeniler, Bağdat Demiryolu hattından en az 25 kilometre uzağa, (Bu madde nin ilk hali "herhangi bir demiryolunun 25 kilometre uzağı" denmekle birlikte o dönemde Ermenilerin gönderildiği Suriye'de var olan tek demiryolu buydu) şu anda Suriye sınırları içinde olan bölgeye gönderilecektir. Ermeniler, yeniden yerleştirildikleri yörede nüfusun yüzde 10'unu geçemeyecektir. Gidilen yerde Ermenilere eski koşulları sağlanacak, bırakacakları mallar satılacak, sahip oldukları toprak kadar toprak verilecekti.

halimiz?" diye oraya buraya başvuruyorlar. Avukata danışıyorlar. Sonra bu erkeklere bir hafta izin veriliyor. Deniliyor ki, "Bir hafta izin size, satın savın gidin oradan..." Erkekler Çatalca'ya geliyor. Bizim 1942'de İstanbul'a gelişimiz bu şekilde oldu.

Trakya'da, İkinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan böyle bir göç olayını ilk kez öğreniyorum. Ermeniler, sadece Çatalca'dan mı göç ettiriliyor?

Evet, benim bildiğim Çatalca'dan; ama Çatalca memnu mıntıka... Bizim çocukluğumuzda Çatalca'da serbest fotoğraf çekilemezdi. Yalnız Hıristiyanlar değil Türkler de buna dahildi. Tek bir fotoğrafçı vardı. Yalnız orada fotoğraf çekilirdi.

İstanbul'da nereye yerleştiniz?

Topkapı'ya geldik.

1934 Trakya Olayları'nı hatırlıyor musunuz? Musevilere yönelik saldırılar Çatalca'da da yaşandı mı?

Çatalca'da bir tek Musevi vardı, ona da dokunmadılar. Duyduk, Edirne'den, Silivri'den, hepsini olduğu gibi göndermişlerdi. Çatalca'daki tek Musevi sekiz çocuğuna gazete satarak zor bakıyordu. Kaymakama tebligat gelmiş ama bakmış "Bu adamın burada kimseye ziyarı yok," demiş. Zaten zor bakıyordu çocuklarına, biraz da kafadan hoştu. Zavallı biriydi. Ona dokunmadılar. O da bizlerle, Ermenilerle birlikte 1942'de İstanbul'a geldi.

20 Kura Askerlik sadece ağabeyinize vurdu, öyle mi?

Evet, bir ağabeyim asker oldu. Ya yaşlılar vardı ya da daha gençler, onlar da muvazzaf asker oldular.

Peki ağabeyiniz asker olduğunda aileye kim baktı?

Eh işte... Zor günlerdi. Hem ben hem gelinimiz, ağabeyimin hanımı, terzilik yapardık. Ekmek parası çıkardı. Aç kalmadık. Annem yün işi yapardı. Öyle geçindik. Askeriyeden gidip tonlarla kesilmiş don, gömlek kumaşı alır evde dikerdik. Götürünce de paramızı alırdık. Çalıştık böyle. Konuya komşuya diktik, askeriye diktik, geçimimizi sağladık.

Hükümetin aldığı kararla Doğu'daki vilayetlerde yaşayan Ermeniler, 1915 Mayıs ile Ağustos ayları arasında topluca sürgüne ve ölüme gönderildi. Bunu Batı'dakiler ve Trakya'dakiler izledi. 1917'ye gelindiğinde Anadolu'da Ermeni nüfus neredeyse kalmadı. Kalanlar da ya Müslümanların yanına sığınan çocuklar ve kadınlar ya da parçalanmış ailelerdi.

Aynı tarihlerde ilk tehcir kararlarının uygulandığı Zeytin ve Dört Yol'da da Ermeniler askere gitmemek için çeteler oluşturmuş ve dağa çıkmışlardı. Çeteler işi öylesine azıtmışlardı ki Ermeni halkı bile bunlardan rahatsızdı. (Taner Akçam, *İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu*, İmge Yayınları, Mart 1999, s. 316.)

Sürgün ve öldürmeler, tehcir kararının alınmasından çok önce başladı.

Osmanlı hükümetinin bu kararı verirken görünürdeki amacı, Ermenileri savaş bölgesinden uzaklaştırmak, buldukları bölgede yoğunlaşmalarını önlemektir. Göç sırasında meydana gelebilecek olaylardan göçün idarecileri sorumlu tutulacaktır. Karar, uygulama ve gidilen yerdeki koşullar, kâğıt üzerinde mükemmeldi. Ancak uygulama farklı oldu.

Resmi Türk tezi, tehcir kararının, savaş bölgesinde Ermenilerin varlığının askerlerin güvenliğini tehlikeye düşürmesi nedeniyle zorunlu olduğunu savunmaktadır. Bu teze göre tehcir kararı, Ermeni çetelerin Türk ordusunu Ruslarla savaşırken arkadan saldırılar düzenlemesi nedeniyle alınmıştır. Yani askeri bir zorunluluktur tehcir kararı. Resmi teze göre, "1915'te bölgede Ermenilerin öldürüldüğü doğrudur ancak bu, Ermeni çetelerinin Türk köylerine yaptığı baskınların misillemesidir. Yani bölgede yaşanan bir 'mukallite'dir, karşılıklı boğazlaşmadır. Bu boğazlaşma sırasında yarım milyon Türk hayatını kaybetmiştir. Oysa tehcir dahil Ermenilerin ölü sayısı 300 bin civarındadır. Bu rakamlar bile Ermeni katliamının olmadığını ispatlamaktadır. Ölenlerin büyük çoğunluğu yolda hastalıklardan kırılmıştır. Bazı kafilere saldırılar olmuş ve bu saldırılarda Ermeniler öldürülmüştür."

Ne düşündünüz ağabeyiniz götürüldüğünde?

Geldiler, gece vakti alıp götürdüler. Biz, "Bir suç mu işledi?" diye düşündük. Çünkü telefon yok o vakitlerde. Elektrik bile yok. Gece orada kadın sokağa çıkmaz ki gidip de bir Ermeni'ye sorasın "Böyle bir şey oldu, nedir bu?" diye. Yan komşumuz vardı Türk, Müslüman, ona gittik sorduk. Hemen onlar bize geldiler, sabaha kadar oturdular. Hiç unutmam. Ertesi gün öğrendik. Ağabeyim demirci olduğundan otomobil işleriyle de uğraşırdı. Götürüldüğü arabanın şoförü, muaviniyle haber yollamış. Çatalca'nın insanları çok iyiydi. Hâlâ şimdi gitsem kucaklaşırdım. Arkadaşlarım var. İnsanlardan hiçbir kötülük görmedim. Komşuluğumuz çok iyiydi. Ayrım yapmazlardı.

Paşa geldi, evlerinizi sattı ve sizi İstanbul'a gönderdi. Evleriniz nasıl fiyatlara satıldı?

Çok düşük fiyata gitti. Bir hafta içinde satmak zorunda kalınca alan fazla fiyat vermedi. Zaten Varlık Vergisi nedeniyle çok bir şey de kalmamıştı. Ağabeyimin bir arsası vardı, ev yapacaktı. Varlık Vergisi'nde o arsayı sattı. Sonra kiradaydık zaten. O vakit eşyalar bir yatak şu, buydu...

İstanbul'da ne yaptınız?

Yine kadın olarak çalışmamıza devam ettik. Ağabeyim iş bulana kadar yengemle beraber bir sene bir emprime fabrikasında çalıştık. Ağabeyim bu sırada bir dükkân açtı. O vakit Topkapı dışı vardı. Orada bir dükkân açtı ve bizi de işten çıkardı. Çalışmamızı istemedi, "Ben artık evime bakarım," dedi.

Hangi yıl oluyor bu?

Askerlik de, Varlık Vergisi de bittikten sonra oldu.

Yani 1942-43...

Evet, bir sene çalıştık. Evimiz Topkapı'daydı. O zamanlar oraya Elekçi Mahallesi denirdi. Topkapı kale içindeydi. Bir karakol vardı ve bir tarafı da Sulukule'ydi.

Tehcir uygulaması nedeniyle Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Osmanlı yönetimi, galip devletlerin baskılarıyla 1397 memuru hakkında dava açtı. 40 kişinin idam edildiği bu davalarda yargılananların birçoğu, Anadolu'da ulusal kurtuluş mücadelesinin başlamasıyla birlikte kaçmış ve herhangi bir ceza almamışlardı.

Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkan Birinci Dünya Savaşı öncesinde 1912 yılında Anadolu'da, patrikhaneye göre 2 milyon 100 bin Ermeni yaşamaktaydı. Bunlardan 1 milyon 170 bini Doğu illerinde, 400 bini Kilikya'da, 530 bini de imparatorluğun Avrupa topraklarında yaşıyordu. Osmanlılara göre ise Ermeni nüfusu 1 milyon 300 bindi. Bunların 600 bini Doğu vilayetlerinde yaşıyordu.

Ermenilerin nüfusu ve tehcir kararının uygulandığı Ermenilerin sayısı ile ilgili tartışmalar sonuçlanmış değildir. Tüm tehcir eylemi sonucunda ne kadar insanın öldüğü bilinmemektedir. Bu konuda verilen genel sayı, tehcirden sonra Ermeni nüfusunun 600 bin civarında olduğudur. Bunların 150-200 bini sürgünden sağ kalanlar, İstanbul ve İzmir'de oturduğu için 200 bini sürgüne yollanmayanlar, 250 bini de sürgün öncesinde ve sürgün sırasında Rusya'ya sığınanlar olarak sayılmaktadır. Bu arada Türk ve Kürt ailelerine dağıtılan, kaçırılan kadın ve çocukların sayısını tahmin etmek olanaksızdır. Bu konuda 200 bin gibi bir tahminde bulunulmaktadır.

Savaş öncesi nüfus, sağ kalanlarla karşılaştırıldığında tahminler yapılabilmektedir. 1919'da İttihat ve Terakki önderlerinin yargılamalarında öldürülen Ermeni sayısı 800 bin olarak verilmektedir.

Evliliğiniz ne zaman oldu?

1947'de evlendim. Yedikule'ye gelin gittim. İki çocuğum oldu. Okumayı çok severdim. Lakin beşinci sınıfı bitirdikten sonra annem beni okula yollamadı. O kadar istedim ki okumayı, "Çocuğum olursa saçımı süpürge eder onu okuturum," dedim. Muradıma erdim, okuttum çocuklarımı.

Eşiniz ne iş yapardı?

Eşim kuyumcuydu. Ama satıcı değildi, muhlayıcıydı. Eşimi 1975'te kaybettim. 53 yaşındaydım eşimi kaybettiğimde. Eşim ölümünden önce göz tansiyonu oldu ve gözlerini kaybetti. Ben mecbur oldum çalışmaya. 1962'de çalışmaya başladım. Bir giyim firmasında kısım şefliği yaptım. Evvela işçi olarak gittim, sonra orada on beş sene kısım şefliği yaptım. 1971'de oğlum evlendi. Gelinim öğretmendi. 1977'de çocuk doğacaktı ve ona bakacak biri gerekiyordu. Oğlum "Anne emekliliğini hak ettin," dedi, çocuğa da bakmak için ayrıldım. Sonra bir çocuk daha oldu. Onlar büyüdü.

1971-72'de Asala'nın eylemleri başladı. Siz, çalıştığınız giyim firmasında bu nedenle herhangi bir sataşma, kötü söz, ayrımcı tavırla karşılaştınız mı?

Hayır, patronum da Ermeni'ydi. Hanımı Türk'tü. Bütün işçiler Müslüman'dı. Biz dört Ermeni vardık. Gerisi Müslüman'dı, Türk'tü. Genç kızlardı. Hiç karşılaşmadım kötü davranışla. Onları evlat gibi sevdim, onlar da beni sevdi. Ben ayırmadım ki onlar da beni ayırsın. Hepsi büyüdü. Her bayram, her yılbaşı burası dolar. Zeytinburnu'ndan, Avcılar'dan gelirler. Şimdi onlar da yaşlandı, çocukları var. Bilmeyenlere okuma yazma öğrettim. Dikiş bilmeyenlere dikiş öğrettim. Onların yarı anneleriyim. Hakikaten de çok sevdim. İşyerini de sevdim. Ashında çalışmayı seviyorum. Hepsi gençti. Patron öyle genç yaşta alırdı. 20 yaşında evlenirlerdi. Köyden yeni gelmişlerdi, iş bilmezlerdi, yol bilmezlerdi. Onlara nasıl kötü davranırsın? Evlat gibi bağrıma bastım.

Yaşamınızın diğer bölümlerinde Ermeni olmanızdan ötürü kötü davranış gördünüz mü?

Ben bir tepki gördüm, hiç unutmuyorum. Her gün anne ve babama dua ederken öğretmenime de dua ederim. Ferhat bey isminde bir

öğretmenimiz vardı, Allah rahmet eylesin. Onun yetiştirdiği çocuklar, hepsi çok efendi. Bana hiç ayırım yapmadı.

Kaç öğrenci vardı sizin sınıfta, sizden başka Ermeni var mıydı?

35 kişiydik. Aynı sınıfta yoktu ama başka sınıflarda vardı. Mesela göçmen çocukları vardı, biz patriyot derdik, Yunanistan'dan gelenlerin çocuklarıydı. Biz evde ailece Türkçe konuştuğumuz için zorluk çekmiyordum, ama onlar Türkçe bilmiyordu. Anne babaları da bilmiyordu, çocuklar yeni bir lisan öğreniyordu. Ferhat bey onlara bir baba gibi şefkat gösteriyordu. Türkçem çok iyiydi. Şimdi biraz değişti. Ne de olsa burada değişti. Ben buraya geldiğimde bir tek kelime Ermenice bilmezdim. Tamamen Türkçe konuşurdum. Sene sonu müsameresi yapılıyordu. Eskiden okullardaki müsamerelere çok kıymet verilirdi. Kaymakam, belediye reisi, paşa davetli olurdu. Hadımköy'ün paşası da davetli olurdu. Onlar ön sırada otururdu. Arkaya da herkesin anası babası doluşurdu. Ben dört sene kız okulunda okudum. Dört senenin sonunda karma okul oldu. Eskiden kız-erkek ayırdı. Dördüncü sınıfta Ferhat bey öğretmenim oldu. 1932-33 döneminde mezun oldum. Ferhat bey bana Gazi'nin Türk Gençliği'ne hitabetini okuttu. Eskiden soyadı yoktu, baba adı söylenirdi, "Mari Asadur, bunu sen söyleyeceksin. Ben sana öğreteceğim sen okuyacaksın," dedi. Peki dedim. Müsamere oldu. En sonunda bu söylenecek. Bir bayrağı da sopasından çıkarmış vücuduma sarmışlardı. Çıktım söylüyorum. Sesim de yüksek çıkıyor. Yarısına kadar söyledim. Birden önden genç bir subay ayağa kalktı. Arkadan laflar gelmiş. Öteki beriki, "Görüyor musunuz, Ermeni çocuğudur. Ne güzel söylüyor," diye söylenmişler. Bu subay bağırarak "Bulamadınız mı bir Türk kıızı da bu Ermeni'ye bu hitabı vermişsiniz?" Nasıl bağırıyordu! Ben öyle fena oldum ki hitabeti yarıda kesip üzerimdeki bayrağı çıkardım, arka tarafa geçtim. Öğretmenler geldi, yapma diyorlar. Ben ağlıyorum, "Söylemem artık. Bu ne biçim bir laf," diyorum. Hayatımda bir kere böyle bir şey yaşadım. Bunun üzerine Ferhat bey ellerimden tuttu beni, "Bak seni nereye götürüyorum," dedi, paşanın önüne götürdü. Paşa, başladı beni sevmeye. "Evladım, biz seni çok beğendik. Bir daha söyle. Biz onu dışarı attık," dedi. Sanki yalvarıyordu. "Yaşınız nedeniyle söyleyeceğim," dedim. Çıktım tekrar söyledim. Hayatımda bir kez

böyle darbe yedim. Annem de oradaydı. Korktu mu kadın nedir, beni ortaokula yollamadı.

1930'lu yıllardaki "Vatandaş Türkçe Konuş"2 kampanyasını nasıl yaşadınız?

Ben bununla ilk karşılaştığımda Yedikule'deydim. Yedikule çoğunluk Rum'dur. Rumlardan Türkçe konuşmalarını istiyorlardı. Mesela yanda Türk komşu var, Rumca anlamıyor. Rumlar biraz bu lafları işittiler. Ben hiç işitmedim. Çünkü sebebiyet de vermem. Şurada bir Türk dururken ben bir Ermeni'yle Ermenice konuşmam. Yakışksız bir şey.

Ermeniceyi nasıl öğrendiniz?

Evlendikten sonra öğrendim. Kocamın annesi Çorluluuydu. Annem de Çorlu'dan Çatalca'ya gelin gelmiş. Yani kaynanam, annemin arkadaşısıydı. Kocam İstanbul'da doğmuş, çok güzel Ermenice bilirdi. Bir yere gidiyorduk, arkadaşlarıyla konuşuyordu, hiçbir şey anlamıyordum. "Vatandaş Türkçe Konuş" gibi bana dokunuyordu. Çok zor bir şeydi. Kafama koydum, "Kimden öğreneyim," dedim. "Çocukları okula yollarsam onlarla beraber başlayacağım," dedim. Oğlum ana sınıfına gönderdim ve ben de onunla birlikte başladım Ermeniceye.

Kaç yaşındaydınız?

Oğlum 1949 doğumlu. Yani 1954'te ana sınıfına başladı. Ben 32 yaşındaydım.

Sadece konuşma mı yoksa okuyup yazabiliyor musunuz?

Okurum ve yazarım da. Bazen bu kadar çaba göstereceğime "İngilizce öğrenseymişim," diyorum. Kolay değil 39 harfi var, imlasi bilhassa çok zor. Bu nedenle "Vatandaş Türkçe Konuş" demeleri

2. 1930'lu yıllarda Türkçeyi şiveli konuşan gayrimüslimlerin dışlanmasına yol açan "Vatandaş Türkçe Konuş" kampanyası düzenlenmiştir. Çeşitli olaylara yol açan kampanyayla gayrimüslim azınlıkların, Lozan Antlaşmasıyla verilen haklardan feragat etmesi amaçlanmıştır. Bu kampanyalar başarılı da olmuştur. Ancak zoraki feragat kamuoyuna, "Azınlıklar bütün haklarından vazgeçtiler," biçiminde yansıtılmıştır.

biraz da doğru. Yanında bir Türk varsa Türkçe konuş o da anlasın ne konuştuğunu...

Anadiliyle konuşma Lozan Antlaşması'yla tanınan bir hak. Sizin Ermenice, onların Rumca konuşması bir hak. Neden geri alınsın ki?

Kendi kendilerine konuşsalar kabul ama başkaları varken...

6-7 Eylül'ü nasıl yaşadınız?

6-7 Eylül'de biz Galatarya'daydık. Şenlikköy var ya Florya'da orasının adı o zaman Galatarya'ydı. Rumcadır. Yedikule'deki ahşap evimizin bir katını Sarkis Çerkezoğlu'nun³ ailesine kiraya vermiştik. Lakin biz Sarkis beyi de ailesini de görmedik bile. Birisinin vasisiyle kiraya vermiştik. Onlar taşınmadan da biz Galatarya'ya gitmiştik. İki katlı bir bina. Hâlâ durur. Bizim mahalle yukarıdan aşağıya Rum. Adamlar orası Rum mahallesi diye gelmişler. Sarkis Çerkezoğlu da kapıya çıkıp "Onlar burayı bana verdiler, onların ne olduğu beni ilgilendirmez. Burada ben oturuyorum," demiş. Annesine filan da başörtüsü örttürmüş. Hatta gece gelenlere kahve de yaptırmış. Bizim ev, 6-7 Eylül olayından o şekilde kurtulmuş. Biz Şenlikköy'deydik. Orada da epeyce şey oldu. Papazyan'ın oteli vardı. Şimdi kalmamıştır. Onu yıkmışlar. Öteki beriki kim göstermişse, Rum yazlıklılara eziyet etmişler. Biz de bir Rum'la yan yana oturuyoruz. Bir gecekondur. Bir oda, bir sofa bizde, bir oda bir sofa yan tarafımızdaki ev sahibimizde. Çapulcular gelmiş, illa derlermiş ki burada bir Rum var. Ev sahibimiz çıkmış karşlarına, "Burada ne Rum var ne Ermeni," diyerek evi korumuş. Biz o gece duymadık. Sabah kalktık ki radyolar bangır bangır bağıyor. Yanımızdaki o Rum aile, "Madam Mari, Madam Mari," diye bana seslendi. Hemen toplandık. Onun eşi de benim eşim de bize "Siz oturun bakalım," diyerek gittiler. Öğlen saatlerinde geldiler. Bizi de öğleden sonra alıp çıkardılar ki sokaklarda yataklar, eşyalar, camlar, her şey kırılmış dökülmüş... Biz gittik, bizim evde ziyan yoktu. Bizimkini de Sarkis kurtarmış. Yedikule görülecek durumdaydı. Üç kilise vardı, sadece duvarları kalmıştı.

3. Bkz. Sarkis Çerkezoğlu'yla görüşme.

Peki eşinizin ağabeyinizin dükkânı ne oldu?

Eşimin dükkânı Kapalıçarşı'daydı, oraya girmemişler. Ağabeyimin dükkânına da bir şey olmamıştı. Zaten severlerdi. Köyde büyüyen insan farklı oluyor. Biz Türklerle çok karışmışız ya... Bütün ağabeyimin arkadaşları sahiplenmişler. Bir şoförün makası kırılmış, ağabeyim o makası yapmış, para almamış. Yolda kalmıştan para almak ayıptı. O nedenle severlerdi ağabeyimi. O zamanlar köylerde öyleydi. Hayat şartları öyleydi. Şimdi insanlar çok değişti.

Çatalca'da sürgüne (1915 Ermeni tehciri) gönderilmiş miydi aileniz?

Çatalca şanslı bir memleket. Annem babam Çorlulu. Orada demirci çokmuş. Bakmış orada iş yapamayacak, kalkmış demirci olmadığını öğrendiği Çatalca'ya gelmiş. Ayakkabıcı yokmuş, Kayseri'den gelmiş, Yozgat'tan gelmişler. Hiçbir aile birbirinin köylüsü değilmiş. Çalışmak için gelmişler. Daha fazla çiftçilik vardır Çatalca'da. Zanaatkârı da Ermeniler oluşturmuş. Çorlu'daki Ermeniler gitmiş. Babamın, annemin sülalesi, dayılarım hepsi gitmiş. Annem Çatalca'da olduğu için kurtulmuş. Çatalca'nın kaymakamı demiş ki "Bunların hiçbirimize zararı yok. Buranın esnafı bunlar, ayakkabımızı yapıyorlar, işimizi yapıyorlar." Bu yüzden Çatalca'da tehcir olmamış, ama Çorlu gitmiş, Edirne gitmiş. Silivri o vakit Çatalca'ya bağlı nahiyeymiş, Silivri de gitmemiş. Annem bu şekilde kurtulmuş. İki dayılarım filan hepsi gitmişler. Ölmeden bırakmışlar birbirlerini. Yürüye yürüye bıkmışlar. Bir tanesinin takati kalmamış. Bir tanesi anasını bırakmış, bir tanesi babasını bırakmış. Bir tanesi 16 yaşında kız kardeşini bırakmış. Tifo salgını başlamış. Bir ağacın altına koymuş kız kardeşini, gelmiş... 1919'a kadar Şam'da yaşamışlar. 1919'da Şam'dan geri gelmişler. Varmışlar Çorlu'ya, evlerinde, tarlalarında başkaları var; Türkler, Müslümanlar oturuyorlar, kullanıyorlar. Metruk olduğu için bizim mallarımızı, mülklerimizimizi başkalarına vermişler. Biz terk etmedik ki orayı, devlet bizi aldı Şam'a götürdü. Mülkümüzü de metruk oldu deyip başkalarına verdi. Dayılarım çaresiz kız kardeşlerinin yanına, Çatalca'ya gelmişler. İki Çatalca'da kalmış, biri de 1922'de Fransa'ya göçmüş. 1942'de de Çatalca'dan çıkartıldılar. Yeğya dayım ölene kadar olup biteni hiç unutmadı ve barışamadı.

Atatürk'le ilgili bir anınızdan söz etmişsiniz...

6 yaşındaydım. Yuvaya gidiyordum. Florya eskiden çiftlikti. Mesire yeriydi. Herkes gider, etini pişirirdi. Bazen Çatalca'dan trene biner, Florya'ya giderdik. Buradan, Yeşilköy'den de akrabalarımız var, onlarla da haberleştik. Onlar da geliyordu ve bir gün beraber olur sonra dönerdik. Biz Florya'dayken bir tren geldi. Bir laf dolaştı ortalıkta, "Mustafa Kemal Paşa geldi," dediler. Buradaki halamın 25 yaşlarındaki kızı "Hadi gidelim, biz de görelim," dedi. Annem de üzerime yuvadaki önlüğümü giydirmiş. Kırmızı renkli ve göğsümün üzerinde eski Türkçe ile "anaokulu" yazıyordu.

Gittik trenin yanına. Atatürk indi, yanında İsmet İnönü, Mareşal Fevzi Çakmak. Halkla konuştu filan sonra beni işaret etti ve çağırdı. Halamın kızına "Bu küçüğün annesi misiniz?" diye sordu. "Hayır," dedi, halamın kızı, "Dayımın kızıdır". Atatürk "Adı nedir bunun, nerede okula gidiyor bu küçük?" diye sordu. Halamın kızı "Mari," dedi, "Ailesi Çatalca'da oturuyor. Orada okula gidiyor, o nedenle Türk okuluna gidiyor." Bu sırada Mustafa Kemal "Gel küçük gel," diyerek beni çağırdı. Ben de atılgan bir çocuktum, gittim. Elleri cebindeydi. Hemen gidip elini cebinden çekip öptüm. Çok hoşuna gitti. "Sen," dedi, "okulda bugün neler yaptın?" "Şiir ezberledik," dedim ve orada okudum hemen. Halamın kızını "Siz de biraz gelir misiniz?" diyerek çağırdı. "Bunun annesi babası kimdir, nerededir?" diye sordu. Halamın kızı "Piknik yapıyorlar, aşağıda oturuyorlar," diye cevap verdi. Mustafa Kemal, "Ben bu çocuğu istiyorum, alacağım," dedi. Ben Atatürk'ün kucağındayım. Halamın kızı "Ama nasıl olur," filan diyordu, Atatürk "Lütfen ailesini çağırın buraya. Ben bu çocuğu evlat edineceğim ve okutacağım," dedi. Kızcağız "Ama nasıl olur, nasıl söylerim," derken "Git söyle kızım," dedi.

Kızcağız kalktı gitti annemle babamın yanına. Babam olayı duyunca başlamış ağlamaya. Korkmuş adam. Reiscumhur adam, alır mı alır. "Ben veremem, ne olur bunu benden istemesin. Benim zaten on dört sene sonra oldu bu kızım. Veremem çocuğumu," demiş. Korkusundan yanıma da gelememiş. Kız geldi, anlattı. "Vermiyorlar paşam. Böyle böyle dediler. Anası da babası da ağlıyorlar," dedi. Mustafa Kemal, "Yok," dedi, "öyle zorla olmaz, almam," dedi. Sonra beni bıraktı. Böyle de bir hatıram var. Babam, olaydan sonra

iki-üç gün konuşamadı. Ne korktu öyle, gelip alırlar diye... Bir daha Florya'ya gitmedik o korku yüzünden.

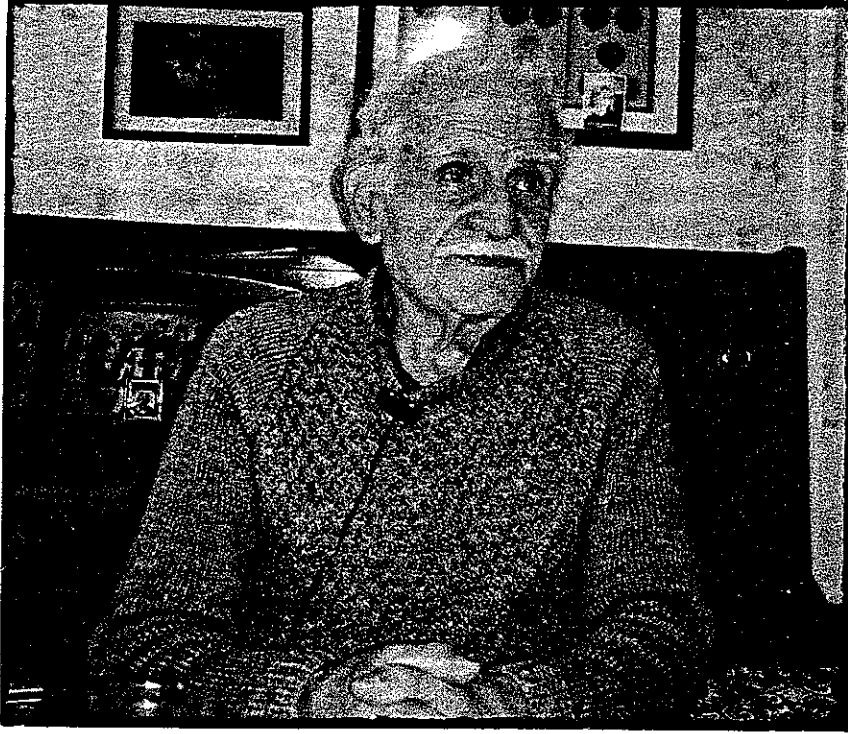
Yıl 1928 olsa gerek, düşük olasılık ama o sırada fotoğraf filan çekilmiş mi?

Hayır fotoğraf yok ama *Tasfir-i Efkâr* gazetesinde resimsiz bir yazı olarak yer almıştı. Eski Türkçe olarak yer almıştı. Ben o zaman okuma bilmiyordum. Bir hoca çağırıp okutmuşlardı.

Adamcağız beni okutacaktı herhalde. Ama zor kullanmadı. "Madem vermiyorlar," dedi, indirdi beni kucağından. Bindiler trene gittiler. Tren onları bekliyordu.

Sarkis Çerkezoğlu: "Her Şeyi Türk Yaptınız, Solu Bari Türk Solu Yapmayın"

Ermeni, 1916, Cabul, marangoz

36

Eski tüfek komünist. Bu nedenle söyleşide, kendi yaşadıklarından çok geçmişte babasının, amcasının, ailesinin yaşadıklarını anlatmayı tercih etti. İki kez görüştük ve ikincisinde kayıt yaptım. 1916'da Suriye sınırları içinde Halep yakınlarındaki Cabul'da doğdu. Çünkü annesi "sürgündeydi". Karaman'dan tehciye gönderilen ailesi, 1920'li yılların başlarında yeniden Karaman'a döndü. Ancak ikinci kez sürgün edilince Ereğli'ye yerleşti. Aile Ereğli'de halen süren bir dostluk geliştirdi. Babası çok büyük paralar kazanan bir tüccardı. Öyle ki bölgede Çerkezoğlu pazarlığı¹ adıyla bir ticari deyim amcasının üzerinden yaygınlaştı. Her gün olmasa da hâlâ çalışıyor. Geçimini marangozluk yaparak sağlıyor. 6-7 Eylül

olaylarını anlatırken sonradan söyleşi yaptığım Mari Tomasyan'ların evinde oturduğunu öğrendim. Eğer tarih, iplerin birbirleriyle bağlanmasıyla dokunacak kumaşa, bu tesadüf, bir ilmeğini oluşturuyordu. Soru sormama fırsat vermedi. Konuşmaya başladığı gibi kendi hayat hikâyesini anlattı.

Kendinizden bahseder misiniz?

Ailem 1900'ün başlarında Kayseri Talas'tan Karaman'a yerleşmiş ve yaşamaya başlamış. Karaman'da ticaret yapıyorlarmış. Bir gün Karaman'a bir adam gelmiş ve kiliseye herkesi toplamış. "Herkes malının, canının güvenliği için bazı tedbirler alsın. Ne yapabilirse onu yapsın," diye birtakım önerilerde bulunmuş. Amcam o zaman çok ağır bir adam. Gelip konuşma yapan adamı, "Bu namussuz memlekette fesat çıkarıyor," diye kovmuş.

1909'da amcam Adana'da öldürülmüş. Babam 1915'te sürgüne gönderilmiş. Arabistan'a... Yani babam her şeyini kaybetmiş bir adamdı. Bir gün otururken bana dedi ki, "Biliyor musun Karaman'da kiliseye toplayarak bizi uyaran adam var ya o akıllıymış, biz eşekmişiz." "Neden baba?" dedim. "Ben isteseydim Karaman'da 500 tane Ermeni gencinin altına 500 tane at verirdim. 500'üne de 500 tane silah verseydim. Keşke öyle yapsaydık. Böyle onursuz öleceğimize şerefimizle ölürdük..."

Yani babamlar, sürgünü yaşayacaklarını düşünmemişler bile.

1. Çerkezoğlu Pazarlığı: Sarkis Çerkezoğlu bu deyim söyle anlattı: Hayvan tüccarlığı yapan Sarkis amcam, bir tarihte Karamanlı Mezhepzade İsmail adındaki biriyle bir sürü koyunu Mersin'e satmaya götürmüştü. Mersin'de kasaplarla toplanmışlar ve pazarlık sonucu bir fiyattan anlaşmışlar. Sabahleyin Mezhepzade piyasaya çıkmış. Bakmış ki Hayfa'dan, Yafa'dan Arap tüccarlar gelmiş. Koyunların piyasası fırlamış gitmiş. Koşarak amcama gelmiş ve "Sarkis ağa, biz bunlarla konuştuk ama ne para aldık ne bir şey. Arap tüccarlar gelmiş, koyunun piyasası yükselmiş. Koyunları kasaplara vermeyelim, Araplara verelim," demiş. Amcam "Mezhepzade," demiş, "tüccarlık soytarlık değildir. Biz söz verdik. Koyun onlara verilecek. Ama sen 'Ben Araplara vereceğim,' dersen, ben sana Arapların fiyatı üzerinden yarı parayı veririm. Ama koyun, anlaştığımız fiyattan kasaplara verilecek."

Bizim bir Şih Halil vardı, Ereğlili tüccar ve babamları filan tanıyordu. Bir gün yolu Mersin'e düşüyor. Gezerken bakıyor iki genç insan pazarlık yapıyor. Birisi diğerine "Biz pazarlığı yaptık ama bu Mezhepzade pazarlığı mı Çerkezoğlu pazarlığı mı?" diye sormuş. Şih Halil bunu duyunca şaşırılmış. Adamların yaşı, amcamları tanımaya müsait değil. Şih Halil, "Bu adamlar, Çerkezoğulları nereden tanıyor?" diye kendi kendine sormuş. Meğerse o çevrede sağlam söze Çerkezoğlu sözü denmesi gelenek olmuş. Eğer kıvrıma payı varsa Mezhepzade pazarlığı adı verilmiş. Sonra gelip bunu babama anlattı. Babam da olayı ona anlattı.

Öldüğü günlerde iki paket köylü tütünü alacak parası yoktu. O ki bir zamanlar 57 bin sarı liranın sahibiydi. Bu bankerlik belgeleri halen elimde. Ben okuyamadım. Tahsili yarıda bıraktım. İstanbul'a geldim, çalıştım, marangoz oldum. Ereğli'ye gittim. Biraz şiiir yazdım, biraz resim yaptım. Ama bunlarla geçinilmiyordu. Babamın ise bir işi yoktu. Akrabaların yanına gidiyordum. Marangozluğu öğrendim. Öğrendim derken işte akşam cebime iki paket tütün alıp eve giderdim. "Aferin oğlum. Benim de hiç tütünü kalmamıştı," derdi. Halbuki alacak parası yoktu. Bunlar ailemizde hep yaşanmış şeyler. Ne yapmıştı bu adam? Suçu neydi? Kimse buna cevap veremez...

Ben bu nedenle hiçbir zaman Türk halkını suçlamıyorum. Yani genelleme yapamıyorum, ama iktidarlardan soracak çok şey var. O İttihatçılardan, o Sultan Hamit'ten... Onlar katliamların sorumlusu. Sultan Hamit yöresel katliamların mucidi. Ama İttihatçılar onun yarım bıraktığı işi tamamlamış. Üstelik de Ermeniler, Hareket Ordusu'nu coşkuyla karşılamıştı. Yeşilköy'e gidip de çiçeklerle karşılayan bir halktı. İşte Adana katliamı² tam o günlere rastlar. Bu bir intikamdır. Gericı bir harekettir ve 27-28 bin kişi öldürülmüştür.

Annem Tokatlıydı. 1910 veya 1911'de İstanbul'da Gedikpaşa Ermeni Okulu'nda öğretmenlik yapmış biriydi. Babalarını kaybedince üç kız, bir erkek kardeş geçim derdine düşmüştü. Annem Tokat Katliamı'nın³ şahidiydi. Tarih 1895 olsa gerek. O olayları bize şöyle anlatırdı:

"Tokat'taydık. Vur emri geldi. Babam ve amcam terziydi. Am-

2. Adana Katliamı: 1909'da nüfusu yaklaşık 100 bini Ermeni olmak üzere 400 bin olan Adana'da (Kilikya) olaylar Tarsus ile İskenderun körfezi arasında meydana geldi. Oluğca verimli toprakları olan bu bölge, pazarın çoğunu elinde tutan Ermenilerle ticaret yapan Avrupalıların yoğunluğu nedeniyle 1895 katliamlarından çok etkilenmemişti. Nisan ayı başında bir Ermeni gencinin iki Türk'ü öldürmesiyle çakan kıvılcım alevle dönuştürüldü. Paskalya bayramının bitiminde Ermeni dükkânlarına, evlerine yönelik saldırı başladı. İki gün sonra yeniden alevlenen olaylarda askerlerin üzerine ateş açılmış ve Ermenilerin ateş açtığı iddiası ortaya atılmıştır. Silahsız olan Ermenilerin üzerine yürüyen askerler evleri yakmış ve yağmalamıştır. 10 günün sonunda sadece Fransız Koleji ile bir Rum ve bir Alman'ın fabrikasına sığınanlar canlarını kurtarmıştır. Olaylarda 15-20 bin kişi ölmüş, Adana ve çevresinde 200'e yakın köy yerle bir edilmiş, ürünler yok olmuştur. Olaylar sonucunda sadece köy ve kasabalardaki Hıristiyan halk korunabilmiştir. Taner Akçam ve Yves Ternon'dan aktaran Yahya Koçoğlu, *Azınlık Gençleri Anlatıyor*, s. 113.

3. 1894 ile 1896 yılları arasında Anadolu'nun Ermenilerin yoğun nüfusa sahip olduğu illerinde gerçekleştirilen katliamlardan biri. 1897'de kışkırtmalarla yine bir başka katliam yaşanmış, ancak bu kez patrikhanenin Avrupa'nın desteğiyle idare edilmesi sonucu 60 yönetici yargılanmış ve cezalandırılmıştır. Ternon, Yves, *Ermeni Tabusu*, s. 149.

cam sakattı ve dükkânına eşekle gidip gelirdi. Katliam başladığı zaman babam amcamı kaptı geldi, ama amcamı kapının eşiğinde kestiler... Biz kundaktaki kardeşim Aram'ı bahçe duvarlarına merdiven dayayarak kaçırdık. Kendi canımızı da böyle kurtardık. Üç kız kardeş, annem ve babamla Fransız okuluna sığınarak kurtulduk. Dört saat sürdü. Dur emri gelince padişah'tan, biz okulun penceresinden beygir arabalarıyla parçalanmış insan cesetlerinin taşındığını gördük."

Burada annemin bahsettiği Aram dayım; Birinci Cihan Harbi'nde Cemal Paşa'nın yanındaymış, Yunanistan'da albay olarak öldü. Sonra İstanbul'a gelmişler. Karaman Ermeni Okulu'na öğretmen ihtiyacı olmuş. Anasını da yanına alarak Karaman'a gitmiş annem. Orada babamla tanışmış. Babamlar, oranın zengin ve iyi bir ailesi. Yaşça biraz farkları da vardı, evlenmişler. Annem, "Hiç değilse şu fakirlik bitsin dedim ve 1911'de 18 yaşında babamla evlendim," derdi. Ablam Arşaluys dünyaya gelmiş. İlk önce adını Münevver koymuşlar, buraya gelince adı Arşaluys yapmışlar. Aradan çok vakit geçmeden Arabistan'a sürgüne gitmişler. Annem, babamların bir ay sonra döneceklerine inandıkları için paralarını bankaya yatırdıklarını anlatırdı. Yukarıda o paranın belgeleri bulunuyor. Külek Boğazı'ndan⁴ geçmişler. Babaannem, sürgüne giderken Kilis'te ölmüş. Arabistan'a sürgüne gitmişler. Orada Meskene denilen yerde Aram Andonyan Efendi'yi tanıyorlar. Babam bu olayı şöyle anlatırdı:

"Çadırların arasında bir deli vardı. Kıçını ellerlerdi, deli gibi bağırırdı. O adamın kimliğini bilen yoktu. Bir gün Kayserili bir arkadaşla Fırat'ın kenarında böyle otururken baktık ki bu deli geliyor. Ben 'Deli geliyor,' dedim. Arkadaşım, 'Çerkezyan, o deli değil. Bizim aydınlarımızdan Aram Andonyan Efendi' dedi. Geldi yanıma, deli gibi davranıyor. Kayserili arkadaşım, 'Aram Efendi, böyle davranmana gerek yok. Bu arkadaş güvenilir bir arkadaşdır. Sizin kim olduğunuzu söyledim,' demiş. Aram Andonyan, 'Söylemesen iyi olurdu,' diyerek oturdu. O günlerin kritiğini yaptı. Türklerin yenilgisinin kaçınılmaz olduğunu, savaşın ne kadar süreceğini anlattı. Kimliğinden kimseye bahsetmememiz gerektiğini söyledi ve ya-

4. Adana ile Pozantı arasında. İç Anadolu ile Güney Anadolu'ya birbirine bağlayan az sayıdaki geçitten biri.

20 Kura Askerlik

İkinci Dünya Savaşı'nın başında alınan bir kararla Hicri 1312 ile 1332 (Miladi 1895 ile 1915) arasında doğan gayrimüslimler askere çağrıldı. 48 saat içinde 26 ile 45 yaş arasındaki azınlık erkeklerinin hemen hepsi askere alındı. Yapılanlar öyle aceleydi ki polis yolda, sokakta yakaladığı kişilerin kimliklerine bakıyor ve alıp götürüyordu. Bu kişilerin bazılarını 1939 Erzincan Depremi'nde yardım olarak gönderilen kahverengi çöpçü üniformaları verildi ve inşaat işleri ile yol yapımında çalıştırıldılar. Askere alınanlar arasında ikinci, hatta üçüncü kez askerlik yapanlar, yakalanmadan kısa süre önce askerden gelmiş olanlar vardı.

Götürülenlerin evlerine haber verilmemesi, birden fazla sınıfın aynı anda toplanması, suçlu gibi muamele edilmesi nedeniyle kamptakilerin çoğu ölüm korkusu yaşıyordu. Bu korkunun altında subayların "İstanbul'u unutun," yollu sözleri de yatıyordu. Bu dönemde askere alınan gayrimüslim gençlere silah verilmedi. Asker sıfatı taşımalarına rağmen askeri eğitim görmediler ve inşaat işlerinde çalıştırıldılar. Nafia (Bayındırlık) taburlarına gönderilen gayrimüslimler, genellikle Ermeni ve Ermeni dönemleriydi. Buna karşılık Rum ve Yahudiler, askerliklerini hizmet taburlarında veya idari kademelerde görevli olarak yaptılar. Uygulama 1941 yılının haziran sonunda yumuşatıldı. Askere alınanlar, iklim olarak daha ılımlı yerlere götürülürken ailelerinin ziyaretine izin verildi. Sağlıksız koşullarda barındırılan gayrimüslimler arasında ölümlerin çok sayıda olması, İstanbul'daki akrabalarını endişelendiriyordu. Bu endişenin bir nedeni de Avrupa'da Yahudilerin kamplarda toplanmasına ilişkin haberlerin gelmesiydi.

Bu söylentilerden biri, azınlıkların topluca imha edilmelerine ilişkin hükümet kararının varlığıydı. Buna göre azınlıklar topluca imha edilmesi kararı üzerine Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, hepsini topluca askere alarak Milli Müdafaa Vekâleti (Milli Savunma Bakanlığı) emrine aldırması ve topluca imha edilmelerini önlemişti.

20 Kura İhtiyatlar, 27 Temmuz 1942 günü terhis edildi.

nımızdan uzaklaştı. 1918'de İngilizler Suriye'ye girdi. Mustafa Kemal Anadolu'ya kaçtı. Hatta o adam, 'Türkiye'nin kurtarıcısı bu adam olacak,' demişti. Ne ileri görüşlü adammış... Herkes Halep'e girip çıkamıyordu. Sadece askeriye'nin erzağını taşıyan Ermeni arabacılar girip çıkıyordu. Aram Andonyan Efendi yanımıza geldi ve 'Söyleyin şu arabacıardan birine, beni Halep'e götürsün,' dedi. Birinin yanına verdik. Götürdü. Sorduklarında arabacı 'Halep'in yakınlarına kadar arabanın arkasında oturuyordu. Sonra baktık ki yok,' dedi."

Aradan zaman geçtikten sonra sürgün kararı kalkmış artık. Herkes gibi babam da yeniden memleketine, Karaman'a dönmek istiyormuş. O Kayserili arkadaşıyla karşılaşmış. Babam, Karaman'a dönmek istediğini ancak yeni hükümetin kurulduğunu, kimden izin alacağını bilmediğini söylemiş. Kayserili arkadaşı, "Çerkezyan, hani seninle Meskene'de konuşurken yanımıza gelen bir deli vardı ya, şimdi senin bu işini o deli, yani Aram Andonyan Efendi yapacak," demiş. İngiliz yönetimi, Halep'te Baron Otel'i'ne yerleşmiş. Babam oraya gitmiş ancak kapıdakiler üstü başı döküldüğü için içeri almamışlar. Girmekte direnince çıkan sesi duyan Aram Efendi gelip babama sarılmış, öpmüş. Oradaki İngilizlere, "Benim kurtarıcılarımdan," diye babamı tanıtmış. Ağırılmış. Konuşmuşlar ve babama Karaman'a gitmemesi gerektiğini, çünkü Pozantı'dan öte tarafın geleceğinin belirsiz olduğunu söylemiş. Kâğıtlarını yapmış ve babam yola çıkmış. Adana'ya kadar gitmiş. Mağazaları varmış babamların, oraya gitmiş. Tanımadığı adamlar oturuyormuş. Bir tanesinde genç bir oğlan varmış. Babam bir şeyler almış ve "Oğlum bu mülkün sahibi kim?" diye sormuş. "Gövderelioğlu⁵ bilmem kim..." demiş çocuk. Babam, "Kaç paraya oturuyorsun?" diye sorunca çocuk kızmış ve "Yahu aldığın bir toplu iğne, demirin batmanını soruyorsun," diye terslenmiş. Babam da bunun üzerine sinirlenmiş ve o mağazaların hepsinin sahibi olduğunu ve kendisini sinirlendirdiği için dükkânından çıkaracağını söylemiş. Çocuk yeni evliymiş. Böyle bir olay da yaşayınca dükkânını erkenden kapatıp evine gitmiş. Kayınbabası, "Ne oldu, bu saatte eve geldin?" demiş.

5. Balıklı Mezarlığı'ndaki küçük kiliseyi yaptıran Sarkis Gövderelioğlu'nun ailesi. Kilişinin girişindeki cemeke'de, Adanalı Gövderelioğlu ailesinin mal varlığına ilişkin belgeler ve yazışmalar sergilenmektedir.

Olayı anlatınca, kayınbabası "Mülkün sahibi o adam. Sen ne yaptın öyle," diyerek telaşlanmış. Babam bir otelde kalıyormuş. Bir bakmış, bu çocuk ve yanında kayınbabası, bir tepsi baklavayla gelmişler. Dayım Cemal Paşa'nın⁶ yanındaymış. Paşa'ya bir gün "Ablam Arabistan'a sürgüne gönderildi. Bana izin ver de gidip onları alıp geleyim," demiş. Cemal Paşa, "Aram, gidip ablanı, yeğenlerini alabilirsin ama enişteni alamazsın. Erkeklerle izin yok," diyerek dayımı göndermiş. Annemler Suriye'deyken bir bakmışlar bir subay, arkasında askerlerle Karamanlı Gazaros Çerkezoğlu ailesini arıyor. Korkmuşlar. Sonra tanımışlar dayımı ve sarılmışlar... Bütün muhacirler toplanmış etraflarına. Bir Ermeni subay gelmiş. Askerleri de göndermiş dayım ve o gece çadırda yatmış. Anneme "Buraya seni almaya geldim," demiş. Annem kocasını sorunca "Ona izin verilmiyor," diye cevap vermiş dayım. Annem, kocası için "Aram, bu adam her şeyini kaybetmiş. İki çocuğu var. Ben onları da alacağım elinden ve İstanbul'a götüreceğim. Olmaz. Öleceksek de beraber öleceğiz," demiş. O kadın işte bizi bugünlere getirmiş.

O günlerde hükümetin bir marifeti daha var. Sürgüne gidenleri içeri almadılar. Gelenleri bir ay içinde yeniden göndermeye çalıştılar ve "Bir ay içinde giden gider, gitmeyenin başına geleceklerden biz sorumlu değiliz," dediler. Amcamın ailesi geri döndü Suriye'ye. Ailem Karaman'a döndükten sonra, babamı Karaman'dan yine sürmüşler. Bu kez Ereğli'ye gitmiş. Orada Deli Mustafa adlı bir ağa babama sahip çıkmış. Babam da telgraf çekmiş anneme, "Ben Ereğli'deyim. Eşyalarınızı müftüye emanet edin ve buraya gelin." Babam halıya çok meraklıymış. Halıları, yatakları, bütün eşyaları müftüye emanet etmiş ve Ereğli'ye gelmişler. Gelmişler de onlar gelinceye kadar babamı Ereğli'den de sürmüşler. Ereğli'de Gökbu-dak ailesinin lideri Deli Mustafa ailemize sahip çıkmış. Ailesi bize kucak açmış. Babam, Ereğli'den de sürülünce kaçmış ve Toroslar'a gitmiş. Türk köylüleri babamı altı ay saklamış. Sonradan yanımıza geldi.

6. Cemal Paşa: İttihat ve Terakki'nin Enver ve Talat paşalarla birlikte en güçlü üç adamından biri. 31 Mart Vakası'nda (1909) etkin rol oynadı. Adana'da patlak veren olaylar üzerine buranın valiliğine atandı. Binlerce Ermeni'nin öldürüldüğü olayları bastırdı. İttihat ve Terakki'nin gerçekleştirdiği hükümet darbesinde görev aldı. Savaşın yenilgiyle sonuçlanması üzerine 1918'de Enver ve Talat paşalarla birlikte önce Berlin'e, sonra da İsviçre'ye kaçtı. Hakkında idam kararı verildi. Yüz binlerce Ermeni'nin öldüğü tehirden sorumlu olduğu gerekçesiyle iki Ermeni tarafından 21 Temmuz 1922'de Tiflis'te öldürüldü.

1932'de ablam evlenirken annemler gitmişler Karaman'a, müftüden "Kızımıza çeyiz yapacağız," diyerek eşyaları istemişler. Altlarına serdikleri yatak bizim, halılar bizim. Ama istediklerinde müftü, "Amcanızın bana borcu vardı. Ben o eşyaları ona saydım," diyerek hiçbir şey vermemiş. Müftü, amcamın İskenderun'a gittiğini ve orada kaldığını, gelemeyeceğini ve kendisini yalanlamayacağını biliyordu. Amcam Hatay'ın ilhakkında, 1939'da, Ereğli'ye geldi ve görüştük. Ben ülser nedeniyle hastanede yatıyordum. Babam amcama müftünün halı olayını anlattı. Amcam, "Ne borcu? Olsa olsa müftünün bize borcu vardır," dedi. Ardından da atla Karaman'a gitti. Bizim Karaman'da şadırvanlı bir hanımımız vardı. Oraya gitmiş. Eskiler, bildikler gelip oturmuşlar etrafına. Amcam "Şu müftüye haber gönderin gelsin buraya," demiş. Amcamın Karaman'a geldiğini duyan müftü Karaman'ı terk etmiş. Amcam, Karaman'dan dönünceye kadar da gelmemiş.

Yıllar sonra Nişanca'da iki genç tavra oynuyordu. Biri bana "Bak bu senin hemşerin," dedi. Çocuk bana kimi tanıdığımı sordu. Aklıma bir tek Müftüzade Ahmet Efendi ismi geldi, onu söyledim. "Ha, halıcı mı?" dedi. Arkasından "O adam halıya öyle meraklı ki evinin içi tavan arasına kadar halı döşeli," dedi. "Döşer tabii" dedim, "o halıların sahibi, halıcılığın sermayesi biziz."

Ereğli'de artık bizim tahsil zamanımız geldi. Annem ne de olsa öğretmen geçmişi olan biri. Babamı sıkıştırıyor; bizi İstanbul'a götürsün de okutsun. Babam da biraz sert bir adamdı. Ben de biraz haşarıydım. Ara sıra döverdi beni. Gece yatarken bu tartışmalar oluyor, ben de "Şu İstanbul'a bir gitsem de şu dayaktan bir kurtulsam," diyorum. Neticede babamı ikna ettiler. O zavallı anacığım neler yapmadı? Pantolon dikti, basamak sildi, kapıcılık yaptı bizleri okutmak için. Ablam gelin gittikten sonra bizim okuma işi yarım kaldı. Ben Aram Pehlivan ve Ahmet Saydan'la yan yana oturmuşumdur Getronogan Lisesi'nde. Onlar devam ettiler, biz geri döndük Ereğli'ye. Çaremiz kalmamıştı. "Bir hayırsever bulalım da buna yardım etsin de okusun," dediler. Bahçekapı'da Arpacılar Camii var. Onun iki dükkân aşağısında kapının üstünde bir gözlükçü var. Bir kadın beni aldı o adama götürdü. O zaman bir lira veriyorsun bir hafta okulda yemek yiyorsun. O adam bana bir lira verdi aldık götürdük okula, bir hafta yemek yedim. Çok ağrıma gidiyordu. Dükkânın kapısının önünde geziyorum, adam görür de çağırır di-

ye. Çağırılmayınca ben giriyordum içeri. Bana neden geldiğimi soruyordu. Ben hatırlatıyordum gelme nedenimi. İsteksizce çekmeceyi açıp dilenciye verir gibi para veriyordu. Alıp okula veriyordum. O zaman hafta tatili cuma günüydü. Üçüncü hafta yine gittim adama, bana yine neden geldiğimi sordu. Parayı vermemek için "Amaan," dedi. Dükkân başıma yıkıldı sanki. Eve gittim. "Bu sene okul yok," dedim. Döndük Ereğli'ye. Okulların açılması zamanı gelince babam bizi İstanbul'a göndermeye çalıştı. Annem para olmayınca okumanın imkânsız olduğunu anlatınca babam düşündü, "Ben oğlumu okutacağım. Hem de Fransız okuluna göndereceğim," dedi. "Nasıl?" diye sordu annem. "Atımı satacağım," dedi. Annem, "Bu sene atımı satacağın, gelecek sene ne satacağın Gazaros Efendi?" diyerek bu işin sonunun olmadığını söyledi. Babamın ağladığını hatırlarım. Kaldık ve marangoz olduk. Sonradan askere gittik. 1948'de İsmet Paşa bizi sürüm sürüm süründürdü. Askerden geldim, babam ölmüş. İstanbul'a taşındık. Arnavutköy'de ev tuttum. Bir kış boyunca eve dükkândan odun taşıdım. Dükkân Tavukpazarı'ndaydı. Tramvayla taşıdım her gün. Kız kardeşimi evlendirdik. Seneler geçti. Kumkapı'da dükkân açtım. Hayatım böyle, mücadeleyle geçti.

İstanbul'da yaşarken baktım ki yaşlılarım, arkadaşlarım evlenmiş çocuklarını gezdiriyor. Bizim seneler geçmiş. Bir gariplik çöktü bana. Bir yılbaşı meyhanede içtim, kafayı buldum. Kumkapı'daki sokaklarda gezdim ve okula geldim. Duvarın üzerindeki demire başımı dayadım ve hıçkırık hıçkırık ağladım. Kimse de yok, rahatladım. Hiç unutmam. Samatya'da bir Yozgatlı'nın evine kapı takmaya gittim. Rahmetli eşim de o evde, küçük kardeşi kucağında. Birdenbire bir yakınlık duydum. Onlar da fakir bir aileydi. Oradan geçerken selamdı, bakmaydı derken nasipmiş 1952-53'te evlendik. Ben hayatta okuma yazma bilmeyen biriyle evlenebileceğimi düşünmezdim. Ama onun dışında öyle meziyetleri vardı ki o eksikliği bir şey değildi. İnsan iyisiydi. Adı Ağavni idi. 1969'da Güneydoğu'dan Ermeniler geldi. Sason civarından. Öyle bir yardım etti ki bizim hanım, hâlâ onlardan gelenler olur. Kumkapı'da oturuyordum. Evlendik. Kırk sekiz sene beraber kaldık. Sonradan ayrıldık birbirimizden. Kaybettim onu. Cenazesinde kimler yoktu ki patrik bile maiyetiyle birlikte indi ve konuşma yaptı. Patriğin sıradan bir cenazeye katılması görülmuş şey değil. Dedi ki "Bu kadına Avrupa'

dan Amerika'ya kadar herkesin borcu var." Aynen bu ifadeleri kullandı. O doğal bir komünistti. Kendinin komünist olduğunu bilmezdi ama yaşantısıyla, uygulamasıyla eşitliğe olan düşkünlüğüyle doğal bir komünistti o.

İki oğlum var, ikisi de üniversite tahsili yaptılar. Oğlumun birinden iki torunum var.

1941 Haziran ayının 10'unda askere aldılar. Ben 20 Kura Askerlik uygulamasına denk geldim. Yani, benim normal askerlik zamanımda bu uygulama da yapıldı ve 1312 (Miladi 1897) doğumlulardan 1332 (Miladi 1917) doğumlulara kadar 20 yıllık tertibi askere aldılar. Koca koca adamlar vardı asker olarak.

Bunu neden yaptılar sizce?

Bunun altında İttihatçı gelenek vardır. Çünkü bizi, gayrimüslimleri potansiyel düşman olarak görürler ya, maazallah memleketi satarız! Kimler yoktu ki mühendisi, kimyageri, doktoru... Hepsinin eline kazmayı, küreği verdiler. Kürtlere de "Siz muhafızsınız," diyerek ellerine sopayı verdiler, "Yürü lan," diyerek taş taşıttılar. Armenak Bezirciyan vardı. Ordulu, Robert Kolej mezunu. Bizden çok büyüktü ama bizlerle beraber geldi askere. Teyzemlere gelirdi, oradan tanırdım. O mühendis Armenak'ın sırtına sopayla vurduklarını iyi hatırlarım. "Yürü lan," diyerek el arabasıyla toprak taşıyorlardı.

Varlık Vergisi'ni nasıl yaşadınız?

Varlık Vergisi bizi etkilemedi. Neyimiz vardı ki? Babam ölmüştü, ben de Ankara'da demiryolunda askerdim o yıllarda. Aşkale'ye götürülenler trenlere doldurulmuş halde Ankara'dan geçirdi. Ankara-lılar da toplanıp sirkte hayvan seyrederek gibi Aşkale'ye götürülenleri seyrederdi. Hatta "Yeter artık yaşadığınız," diye laf atarlardı. Yaşlı yaşlı insanları götürüyorlardı.

Celal Bayar'ın yaptığı 6-7 Eylül. Tepeden iner gibi adını Demokrat Parti koydu ve partiyi kurdu. Halk demokrasinin ne olduğunu bilmiyor. "Bati'yı nasıl kazıklarız," hesabıyla demokrat oldular. Halk demokrat diyemiyordu ki, "Demir kırat," dedi, "Komatirik," dedi, bilmem ne dedi. Ondan sonra da Kore'ye asker gönderdi. 7-8 bin askerimiz Kore dağlarında mezarsız kaldı. Bunları üstüne basa basa yazmak lazım. Kapatıyorlar tarihi, çulla üzerini örtüyorlar. Çünkü kendileri, onların vârisleri.

Sürgüne gittikten sonra mallarınıza el konulmuş. Mallarınıza halk mı el koydu yoksa devlet mi?

Devlet... Devlet tarafından... Halk neden yapsın ki? Bizim halkımız devletin müsaadesi olmazsa bir şey yapamaz. Ama yol gösterilirse en ötesini yapar.

Askerdeyken neler yaşadınız?

Babamın ölüm günü ben askerdim. Güllübağ denilen tren yolunda bir yerde çadırda yatıyordum. Rüyamda babam geldi yanıma. Siyahlar giymiş. "Oo, baba gel şöyle otur," dedim. Babam bana cevap vermedi, hiç konuşmadı. Meğerse babam o gün ölmüş. Annemin mektubu kesildi. Halbuki dağın başına gitsem bile mektubu gelirdi. Bana mektup yazabilmek için bu eski yazıyı öğrendi annem. Eski yazıyla gönderdiği bazı mektupları hâlâ duruyor. İçime de doğuyordu. Mektupta soruyordum "Babam nerede?" diye. Annem cevabında "Köyden hasta geldi. Baban onunla oturuyor. Mektup yazamıyor ama imzasını atıyor," diye yazmış. Annem babamın imzasını bir taklit etmiş, aynısı. Ben buna da inanmadım. Zaten birliğe de babamın ölüm haberi gelmiş ama arkadaşlar bana söylemiyorlar. Ben "Kaçacağım, eve gideceğim. Babamı merak ediyorum," diye söyleniyorum. Bir gün Fırat Nehri'nin kenarındayız. Bölük komutanı çalıların içinden çıktı. Selamlaştık. Beni çağırdı yanına ve konuşmaya başladı: "Hayatta acılı günler de var, tatlı günler de..." Böyle daha önce hiç söylemediği laflar ediyor. "Kaçacağım, demişsin. Seni severim ama görevimi de severim. Kaçarsan seni mahkemeye veririm, askerliğin yanar," dedi. Sonra da kaçmam için "Bizim bölük Balıkesir'e gidecek. Seni giderken Kayseri'de bırakırım. Bir hafta kalırsın. Sonra da bize yetişirsin," çözümünü önerdi. Bir süre sonra bölüğümüz yola çıktı ve Kayseri'de mola verdi. Ben komutanın yanına çıktım ve verdiği sözü hatırlattım. İzni koparttım. Sabahleyin Ulukışla'dan Ereğli'ye gittim. Bir kalaycı Kırkor vardı. Karşılaştık. O istasyona gidiyor ben şehre... Ama babamın durumunu sormadım. "Eğer babam öldüyse bu adam dönüp bana hüzünlü hüzünlü bakar," dedim. Yürürken geri döndüm, Kırkor dönüp bana baktı. Anladım. Eve girdim, babamın bir arkadaşı tenekeci Artin, bir danayı ağaca bağlamaya çalışıyor. Anam siyahlar giyinmiş. Koşup geldi. Sarıldık. İçeri girerken kapı-

nın önünde babamın ayakkabılarını gördüm. Babamı sordum, akrabalarından birinin hasta olduğunu ve babamın onu İstanbul'a götürdüğünü söyledi. Şaşırdı ne diyeceğini, yalan söylemeye çalıştı. Ben de "Yalınayak mı gönderdiniz? Babamın ayakkabıları burada," deyince annemin göz yaşları boşandı.

Askerden dönüp geldim. Marangozluğa başladım. Bizim Ereğli'nin İvriz Köyü'nde köy enstitüsü açılmıştı. Ben de oraya masalar yaptım, dolayısıyla da enstitüye gidip gelirdim. O hareketi yerinde izledim. Genç köylü çocukları, saçları kısa kesilmiş köylü kızları, ayaklarında kalın postallar, erkek arkadaşlarıyla şehre yürüyerek gidip gelirlerdi. Binalarını kendileri yapıyorlardı. Mandolin çalıyorlardı. Köyle, halkla ilişki kurabiliyorlardı. Ama iktidarların bu hoşuna gitmedi. Önce bazı dedikodular çıkarıldı. Sonra da kapatıldı. Onları kapattılar ki imam hatipleri açsınlar. Bunu aydınlar da görmüyor. O güzelim hareketi boğdular. Yeniden bu yönde adım atılması lazım. "Türk çocuğu Müslüman olursa komünizme karşı olur," dediler. Şimdi de şeriatçılarla uğraşıyorlar. Türkeş, "Benim militanlarım güvenlik güçlerinin yardımcıları," diyordu. Şimdi hepsi çete oldular.

Avedis Aharonyan vardır. 1918 Ermenistan Cumhuriyeti kurulduğu zaman Dışişleri Bakanlığı yaptı. Hatta Türkiye'yle bazı anlaşmalar imzalamaya gelmiştir. Onun Türkçeye *Fedailer* adıyla çevrilen bir kitabı var. O kitapta bir Kör Âşık var. Her dizesinin arkasında "Bu kadar büyük acıları çocuklarımız unutursa bütün dünya bizi ayıplasin," diyor. Aslında Türk okuru Ermeni edebiyatına çok uzak kaldı. Bir gün Karagözyan Yetimhanesi'nin salonunda Hagop Mintzuri ile ilgili bir toplantı vardı, Aziz Nesin de gelmişti oraya. Dedi ki, "Bu Hagop Mintzuri'yi biz tanımıyoruz. Ama kabahat da bizim değil, sizindir. Siz tanıtmadınız bize..."

Ama düşünebiliyor musunuz, 287 tane aydınını kaybeden bir halk, o çekingenliğin, yılgınlığın içinde yaşadı. Yeni yeni bir çığır açıldı.

Ne düşünürüm biliyor musun? Anadolu insanıyız. Amerika'ya gittim 1987'de. Washington'da pikniğe gittik. Bir sürü insan toplandı geldi yanıma. Koklayacaklar neredeyse. Çünkü biz Türkiye'den gelmişiz. Kimisi Harputlu, kimisi bilmem nereli. Herkes kayıplarını arıyor. "Şöyle bir isim duydun mu?" diye soruyor. Bu çok acı bir duygu. Bir arkadaşım var, kendisi emekli bir albay. Onunla konuşur-

ken bana asılan Levon Ekmekçiyan'ı⁷ sordu. Ben de "Bu adama hem acıyorum hem kızıyorum," dedim. Türkiye'ye gelip iki tane Türk öldürünce sanki Türkiye batacak. Zavallılığına acıyorum. Ama biliyor musun, bu adam Anadolu insanı. Muhacirlikten sonra bu adamları sokmadılar Türkiye'ye. İçeriye almadılar. Çünkü malları filan hep kapışılmış. Herkes sahiplenmiş malları. Gelince malımı isteyecek, o yüzden gelemezsin dediler. Arabistan filan Ermeni kaynıyor. Gelenleri de geri gönderiyorlar, gitmeyenler de babam gibi oldu. "Nasıl düzelir bu iş?" diye sordu. "Çaresi var ama onu yapacak yapıda insan yok Türkiye'de. Herkesin aklı bir karış havada... Eğer birisi çıkıp da kanun çıkarsa, 'Şu tarihe kadar burada yaşayanların çocukları, torunları Türkiye vatandaşı olabilir,' diye, bakalım geliyorlar mı gelmiyorlar mı?" dedim. Emekli albay arkadaşım, "Gelirler mi Sarkis?" dedi. "Bir deneyin. Ben o hasreti gördüm," dedim. Bir tanesi geldi Van'da otel açtı.⁸ Herifin başına gelmedik kalmadı.

Koca bir tarihin üzerine çul örtmek istiyorlar. Hitler Yahudilere bu işi yaparken "Türkler yaptı Ermenilere, kim hesap sordu?" deyince bizimkiler karşı çıkıyor "Hitler böyle bir şey söylemedi," diye. Ben hatırlıyorum dediğini.

6-7 Eylül'ü nasıl yaşadınız?

6-7 Eylül'de büyük oğlum kundaktaydı. Yedikule'de oturuyordum. Yeni taşınmıştım, bir Ermeni aileden yeri kiralamıştım.⁹ Genççağa Caddesi üzerinde otururduk biz. Kumkapı'da dükkânım vardı. Bütün vilayetlerde mitingler yapıldı. Nutuklar atıldı. Radyolar bangır

7. Asala üyesi. 7 Ağustos 1982'de Ankara'da Esenboğa Havaalanı Baskını olarak bilinen eylemi düzenledi. Eylemcilerden Zohrap Sarkisyan, olayda öldürüldü. Ankara Sıkıyönetim Mahkemesi'nde yargılanan Ekmekçiyan ise mahkûm edilerek, 29 Ocak 1983'te idam edildi.

8. Yerleştiği Van'da sekiz yıldır halı ticareti yapan Ermeni asıllı Amerikan vatandaşı Victor Bedoian, iki yıldızlı Sirhan Otel'i satın alıp 1 milyon dolar harcayarak "Hotel Vartan" adını verdi. Van'da "Vartan" adında bir otel açılması, medyada tartışma konusu oldu. Turizm Bakanlığı tarafından işletme belgesi iptal edilen otel daha sonra "yapılan tadilatın yönetmenliğe aykırı olduğu ve Bedoian'ın çalışma izni bulunmadığı" gerekçeleriyle valilik tarafından mühürlendi. Bedoian'ın Van İdare Mahkemesi'nde 17 Eylül 2001'de açtığı dava 4 Temmuz 2002'de "kapatma kararının iptali" kararıyla sonuçlandı. Bedoian, otelin "Hotel Vartan" olan adını, Emniyet Müdürlüğü'nün isteği üzerine "Hotel Van Grand" olarak değiştirdi. Tartışmalar sürerken, otel Vanlı işadamı Haşim Alioğlu tarafından satın alındı. İşadamı Alioğlu, imajını değiştirmek için otel duvarına Türk bayrağı astı. Bedoian, oteli isteyerek satmadığını söyledi.

9. Bkz. Mari Tomasyan söyleşi.

bangır bağırdı. "Palikarya¹⁰ geliyoruz," filan diye bir kamuoyu oluştu. Karaköy'de Tünel'in karşı sırasında birbirine yakın iki dükkân yapıyordum. Akşam gazeteleri "Atatürk'ün evine bomba atıldı," diye yazdı. Zaten kamuoyu oluşmuştu. Ben Kumkapı'ya dükkânıma geldim. Köşede dükkânın üzerinde Demokrat Parti vardı. Tefvik Bey, meydanda halkı tahrik ediyordu. Hızla eve gittim. Köşe başında bir hareket de başlamıştı. Eve girdim. Annem "Ne o yahu, bunlar yine kudurdu," dedi. Ben "Aman sus," dedim. Hemen bir bayrak uydurduk astık. Anneme de "Sen de Müslüman karısı gibi örtün," dedim. Karıyı da "Sen çocuğu al, yukarı çık, gözükme," diyerek üst kata gönderdim.

Yeni taşınmış olduğum için mahalleli beni tanımıyor. Tek güvencem o. Bayrağı asınca çıkıp sokak kapısına oturdum. Yanıma da ufak bir kamam vardı onu aldım. Karıya kıza da saldırmaya başlamışlardı. Öyle bir şey olursa kapıyı kapatıp içeride işlerini bitireceğim, niyetim o. Kırıp dökmeye başladılar. Üç kişi benim evin önüne geldiler. Konuşurken sarkık bıyıklı biri bizim evi gösteriyor. Anladım, o semtin adamı. Hıristiyan evlerini gösteriyor. Hemen gittim, adamın omzuna elimi koydum. "Ne oluyor?" dedi. "Üçünüzün arasındaki konu, bu evdir. Bu evin sahibi Ermeni'dir. Şimdi yazlıktadır. Ama size hatırlatayım ki bu evde şimdi ben oturuyorum," dedim. Bana "Sen kimsin?" diye soramadılar. Gittiler.

Bir süre sonra bir genç geldi. Eve bakıyor filan. "Ne bakıyorsun?" diye sertçe çıktım. "Burası gâvur evi," dedi. Onu da "Hadi lan oradan, aşağıda ben oturuyorum," diye küfrederek kovaladım.

Kırdılar, döktüler. Karşı evden bazı Rum kadınlar sokağa kaçtılar. Başka evlere girdiler. Bir grup amele, kendi yaptıkları binayı söktü. Akşam oldu, gece oldu, saat 1'de Yedikule'ye giderken yol üzerindeki kiliseyi ateşe verdiler. Kıvılcımlar bizim eve geliyor. Sınirler gergin. Sakin olmak durumundasın. Bir de baktık ki askeriyeye köşe başından düdüğü sesleriyle müdahale etti. Yağmacıları başıma toplamıştım. Annem kahve pişirmişti. Kahve içiyorduk. Bizim ev iyice girilmez olmuştu. Yağmacıların kiminin koltuğunun altında makine kafası, kiminin halılar, kiminde de bilmem ne; düdüğü duyunca oraya buraya kaçışmaya başladılar. Biri de bizim

10. Sözcük anlamı yiğit olan "palikarya", 15 ve 19. yüzyıl arasında Türklere karşı savaşan Yunanlı milislere verilen addır.

eve girmeye kalktı. "Çık ulan!" diye attım bunu dışarı. O da şaşır-
dı. O ana kadar kahve yapmışım, su vermişim, şimdi evime sok-
muyorum. Bir yüzbaşı geldi üç askerle. Elimde kahve fincanı var-
dı. "Delikanlı sizi tebrik ederim," dedi, "tam kahvenin tadını çıkar-
acak zamanı bulmuşsun. Her Türk sizin gibi olmalı... Ama artık
askeriye müdahale etti, lütfen kahvenizi içeride için."

Ben eve girdim ama bütün bina başıma yıkılıyor. Hem öfkeli-
yim, hem üzüntülüym, hem de sakin olmak zorundayım. O gün
şöyle düşündüm: "Dünyada başka yerler var ki oralarda çocuklar
başlarını yastıklarına koymuşlar, hiçbir tehlike duygusuna kapıl-
madan huzur içinde uyuyorlar. Öyle bir ülkenin hasretini çekiyor-
um ben. Ben bu ülkede olmanın acısını çektim."

**Türkiye'deki gayrimüslimlerin çoğu yurtdışına gittiler. Siz hiç gitmeyi dü-
şündünüz mü?**

1973'te benim Sovyetler Birliği vatandaşlığı emrim geldi. Ama
çevremdeki insanlar "Bizi, davayı yarım bırakıp gidiyorsun," diye
çok söylendiler. Velhasıl olmadı. Ben burada mücadele sürerken
Sovyetler Birliği'ne gitmeyi kaçma gibi, bir utanç gibi gördüm. Se-
nelerce konsolosluğun önünden geçerken bir suçlu gibi geçtim.
Müracaat etmişim onlar da kabul etmişti. Çocuklar ufaktı orada
okuyabilirlerdi. Gitsek olurdu. Ama biz de burada partiliydik. Çev-
rede tanınmıştık. Emeğim vardı. Helali hoş olsun, ne yapabildi-
sek... Yine de unutulmadık...

Yaşamınız boyunca Türkçe bir ad kullandınız mı?

Hayır, öyle bir şey olmadı hiç. Hep Sarkis oldum. Ama partide, il-
legalitede bir adım vardı.

Ermeni olduğunuz için bir zorluk yaşadınız mı?

Türkiye'de iktidarlar açısından Ermenilik ayrı bir şeydir. Hâlâ öyle.
"Kanun nazarında bütün vatandaşlar eşittir," bunların hepsi palav-
ra. Bir tane çöpçü yok, bir devlet dairesinde memur yok. Atatürk,
sembolik olarak bir Rum, bir Yahudi, bir Ermeni'yi TBMM'ye so-
kardı. O da göstermelik bir şeydi. Şimdi o da yok. Solcularımız bi-
le yaptı bu ayrımı. Mihri Belli, *Türk Solu* dergisine yazı yazmamı
istedi benden. Dedim ki "Kırk yıllık İtalyan Pirelli'yi alıp Türk Pi-
relli yaptınız. Philips'i alıp Türk Philips yaptınız. Solu bari Türklü-

ğe mahkûm etmeyin," dedim ve yazmadım. Ben bir zamanlar pla-
nör kursuna yazılmak istemiştim. Havacılığa çok meraklıydım.
Beni Ermeni olduğum için almadılar. Düşün ki ben 1932'de heli-
kopter tasarlamıştım.

Peki başka hiç başvuruda bulundunuz mu?

Hayır ben meslek sahibiydim. Böyle herhangi bir başvuruda bu-
lunmadım. Ama başvuruda bulunsaydım da olmazdı, çünkü örneği
yok. Hâlâ yok. Ermeniler yeteneksiz adamlar mı yahu? Ama yok.
Aram Andonyan'ın *Balkan Harbi* kitabında, o zamanki iktidarlar
için diyor ki, "Kendilerine doğruyu ve güzeli anlatan çevreleri var-
dı. Ama onlar akıselimi bir tarafa attılar ve ahmaklıklarında ısrar
ettiler."

**Geçen konuşmamızda söz ettiğiniz "Papazı dövdürmeyecektik" hikâyesi
nedir?**

Bu benim babamdan dinlediğim bir hikâyedir. Sanki bugünleri dü-
şünerek anlatmış gibi.

Üç arkadaş var. Bu üç arkadaş bir yaz günü yaya olarak yolcu-
luk yapmak zorunda kalıyorlar. Biri Türk, biri Kürt, diğeri de Er-
meni. Ama Ermeni olan aynı zamanda papaz. Sıcak, bir süre sonra
yolda susuyorlar. Etrafta su yok. Bağların olgun zamanı. "İki sal-
kım üzüm yiyelim de ağzımız ıslansın," diye bir bağa giriyorlar.
Bağın sahibi bir Türk ama onu görememişler. "Kaç paraysa veri-
riz," diyerek yemeye başlamışlar. Bu sırada bağın sahibi gelmiş.
Bakmış üç kişi üzümünü yiyorlar. Fena bozulmuş ama üç kişiyle
de başa çıkamayacağını düşünmüş. Birine bakmış, kıyafetinden
Ermeni ve papaz olduğu belli. Diğeri bakmış, konuşmasından
Kürt olduğunu anlamış. Üçüncüsü de Türk.

Dönmüş Ermeni'ye, "Bak bu adam Türk, yesin malımı. Benim
kanımdandır. Helali hoş olsun. Bu da Kürt'tür ama din kardeşimdir.
Sen niye yiyorsun benim üzümümü?" demiş. Bu laf, üzerlerine so-
rumluluk yüklenmeyen Türk ve Kürt'ün hoşuna gitmiş. Adam, pa-
pazı bir güzel dövmüş. Kıpırdayacak hal bırakmamış, yere uzatmış.

Bağ sahibi biraz sonra Kürt'e dönmüş. "Müslüman'sın da niye
sahipsiz bağa giriyorsun. Bu adam benim kanımdan yediye afiyet
olsun, çünkü o Türk'tür. Kardeşimdir," diyerek bir güzel onu da
dövmüş ve yere uzatmış. Bu durum Türk'ün hoşuna gitmiş.

Biraz sonra Türk'e dönmüş ve "Tamam anladık Türk'sün, aynı kandanız, aynı dindeniz ama sahibi olmadan başkasının bağına girilir mi?" diyerek Türk'e de vurmaya başlamış. Türk yumrukla yere yuvarlanınca Kürt'e dönmüş ve "Biz," demiş "papazı dövdürmeyecektik".

Ereğli'yle bağlantınız sürüyor mu?

Evet, hâlâ geldiklerinde arayıp sorarlar. Oradaki Deli Mustafa, tehcirde Ermenileri kurtaran kişidir. Gökbudak ailesinin lideriydi. İyi insanlar. Biz Ereğli'ye geldikten sonra onlarla aynı avluda beraber oturduk. Sürgüne gidileceği yıllarda Deli Mustafa Karaman'a gitmiş. Eşraf, ağayı misafir etmiş. Konuşurlarken eşraf, Deli Mustafa'ya "Biz Ermenileri çıkaracağız buradan. Siz ne yapacaksınız?" diye sormuş. Deli Mustafa, "Sizin asaletinize o yakışır. Biz çıkarmayacağız," demiş. Ereğli'ye gelince ailesi de Ermenilerin sürülmesi işini söylemiş. Deli Mustafa, "Biz öyle bir şey yapmayacağız," demiş. Deli Mustafa sonra şu benzetmeyi yaparak sormuş:

"Bir pilav pişirmek için su yerine tereyağı koysam ama tuz koymasam o pilav yenir mi?"

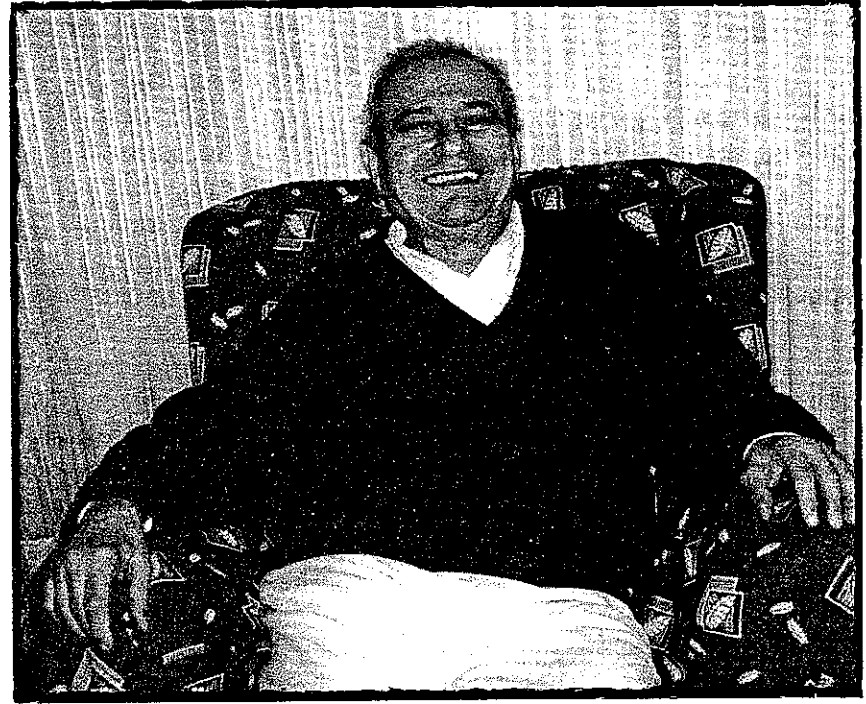
"Hayır, yenmez," diye cevap vermişler. "Ulan Türk bulgur olsa, pilav pişirsek, tuz yerine Ermeni'yi koymazsak o pilav yenmez. Onlar bu memleketin hem tadı hem tuzu. Gâvursuz memleket mi olurmuş?" demiş.

Ereğli Ermeni'sinin büyük çoğunluğu muhacirliğe gitmemişti. Malları mülkleri kaybolmamıştı. Çoğu sattı, buraya geldiler. Bir ara İstanbul'da 150 hane Ereğli Ermeni'si vardı.

Ereğli'de Ermeni mezarlığı var, temizlemişler, etrafını çevirmişler, demir kapı takmışlar, bekçi koymuşlar. Gittim, genç bir oğlan geldi. "Gezmek ister misin?" dedi. Beni gezdirdi. Tanıdıklarının olup olmadığını sordu. Deli Mustafa'yı sorunca bana torununun benzin istasyonunu gösterdi. Gittim, Deli Mustafa'nın torunu Mustafa'yı buldum. Genç Mustafa bana kim olduğumu sordu. "Babanın arkadaşıydım. Çerkezoğlu Gazaros'un oğlu Sarkis," dedim. Adamlar bir anda ayağa kalktılar, beni yere göre sığdıramadılar.

Süren Baloğlu: "Ağabeyimle Babamı Birlikte Askere Almışlar"

Ermeni, İstanbul, 1925, emekli

Başarılı olduğu halde okuyamadığını anlatırken gözleri yaşarıyor. Koyu Beşiktaşlı, öyle ki İkinci Dünya Savaşı'nın ertesinde, kefen bezi bulunmayan günlerde Fransız patiskasıyla 5 metre uzunluğunda 2.40 metre eninde siyah-beyaz bayrak diktirecek kadar... Süren o kıtlıkta bayrağın üzerine kartal resmi çizdirmiş, "Remzin Kara Kartallar gibi bütün mahalleleri dolaş, layıktır bu vasıflar sana ey şanlı Beşiktaş" diye yazdırmış. Bayrağı kamyonla bütün İstanbul'da dolaştırmış.